

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Філософський факультет

Кафедра політології

Пояснювальна записка

до кваліфікаційної роботи бакалавра

на тему «**Теоретичні основи політичної участі громадян**»

Виконала: здобувачка вищої освіти

4 курсу групи ОП-41 денного відділення

напряму підготовки 05 - "Соціальні та

поведінкові науки"

спеціальності 052 «Політологія»

ОПП «Політичні технології

та аналіз політики»

Семиборода Катерина Вячеславівна

Керівник: к. філос. н., доцент кафедри

політології

Баталов Олексій Анатолійович

Рецензент: к. філос. н., доц., проф. кафедри

філософії

Харківського національного університету радіоелектроніки

Тіхонова Лідія Анатоліївна

Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

Філософський факультет

Кафедра політології

Спеціальність 052 Політологія

Освітньо-професійна програма «Політичні технології та аналіз політик»

Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

ЗАТВЕРДЖУЮ:
Завідувач кафедри

(підпис)

О.А. ФІСУН
(ініціали, прізвище)

«_____» _____ 20____
року

ЗАВДАННЯ
На кваліфікаційну роботу бакалавра

Семибороди Катерини Вячеславівни

1. Тема роботи: «Теоретичні основи політичної участі громадян»
керівник роботи Баталов Олексій Анатолійович, к. філософ. н., доцент. кафедри
політології

затверджені наказом по університету від «22» березня 2024 року № 3801-5/795

2. Строк подання студентом роботи 30.04.2025

3. Перелік питань, які потрібно розробити:

1. Здійснити аналіз основних теоретичних підходів до визначення сутності, форм, рівнів і типів політичної участі;
2. Розкрити функції політичної участі у забезпеченні демократичного розвитку суспільства;
3. Дослідити сучасний стан політичної участі громадян в Україні, проаналізувати динаміку електоральної активності, рівень залучення до діяльності політичних партій, громадських організацій, протестних рухів;
4. Визначити основні проблеми та бар'єри політичної участі;
5. Окреслити перспективи посилення політичної участі громадян у демократичних процесах, з урахуванням впливу цифрових технологій, розвитку громадянського суспільства, трансформації політичної культури та свідомості.

4. План роботи

№ з/п	Назва етапу роботи	Термін виконання етапу
1	Консультація з керівником щодо обрання теми роботи	30.09.2024
2	Затвердження теми роботи	12.10.2024
3	Аналіз та підбір літературних джерел для написання роботи	30.11.2024
4	Написання змісту до кваліфікаційної роботи	30.12.2024
5	Написання першого розділу та висновків до нього	30.01.2025
6	Написання другого розділу та висновків до нього	28.02.2025
7	Написання вступу до роботи	15.03.2025
8	Написання висновків до роботи	31.03.2025
9	Оформлення списку використаних джерел	15.04.2025
10	Написання анотації	30.04.2025
11	Фінальні коригування та доопрацювання	12.05.2025
12	Переддипломна практика	19.05.2025- 08.06.2025
13	Підготовка доповіді до виступу на захисті кваліфікаційної роботи	20.05.2025
14	Підготовка презентації до виступу на захисті кваліфікаційної роботи	21.05.2025
15	Підготовка до виступу на захисті кваліфікаційної роботи	22.05.2025
16	Передзахист кваліфікаційної роботи	26.05.2025
17	Фінальні коригування та доопрацювання після зауважень на передзахисті	26-29.05.2025
18	Перевірка кваліфікаційної роботи через систему антиплагіат	30.05.2025
19	Захист кваліфікаційної роботи	12.06.2025

5. Дата видачі завдання: 30.09.2024

Здобувач вищої освіти _____ К.В. Семиборода
Керівник роботи _____ О.А. Баталов

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н.
КАРАЗІНА
ПОДАННЯ
ГОЛОВІ ЕКЗАМЕНАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ
ЩОДО ЗАХИСТУ БАКАЛАВРСЬКОЇ РОБОТИ**

Направляється студентка *Семиборода К.В.* до захисту бакалаврської роботи за спеціальністю 052 – політологія на тему: «*Теоретичні основи політичної участі громадян*»

Бакалаврська робота і рецензія додаються.

Декан філософського факультету _____ Карпенко І. В.

Довідка про успішність

Студентка *Семиборода К.В.* за період навчання на філософському факультеті з 2021 року по 2025 рік повністю виконала навчальний план за спеціальністю з таким розподілом оцінок за національною шкалою:

відмінно – _____%, добре – _____%, задовільно – _____%.

Фахівець 1 категорії
навчального центру організації

освітнього процесу філософського факультету _____ Рєвкова Н. Є.

Висновок керівника бакалаврської роботи

Студентка *Семиборода К.В.* виконала бакалаврську роботу на тему «*Теоретичні основи політичної участі громадян*» яка присвячена дослідженню концептуальних підходів, форм, рівнів та механізмів політичної участі громадян у демократичних суспільствах.

Керівник бакалаврської роботи:
доцент кафедри політології
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна,
кандидат філософських наук _____

Баталов О. А.

_____20____ року

Висновок кафедри про бакалаврську роботу

Бакалаврська робота розглянута. Студентка *Семиборода К.В.* допускається до захисту роботи в Екзаменаційній комісії.

Зав. кафедри політології _____

Фісун О.А.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи політичної участі громадян	8
1.1. Сутність, форми та рівні політичної участі	8
1.2. Політична участь як чинник демократичного розвитку	16
Висновки до розділу 1	28
РОЗДІЛ 2. Аналіз особливостей та перспектив розвитку політичної участі громадян	30
2.1. Аналіз сучасного стану політичної участі громадян	30
2.2. Перспективи посилення політичної участі громадян у демократичних процесах	38
Висновки до розділу 2	56
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	64

ВСТУП

Робота присвячена комплексному дослідженню теоретичних засад, сучасного стану та перспектив розвитку політичної участі громадян, що є однією з ключових категорій політичної науки, оскільки саме через призму політичної участі розкривається механізм взаємодії громадян із політичною системою, визначаються рівень демократизації суспільства, ефективність реалізації політичних прав і свобод, а також формуються умови для розвитку громадянського суспільства.

Актуальність теми обумовлена динамічними трансформаціями політичного простору, зростанням ролі громадян у процесах прийняття політичних рішень, необхідністю пошуку ефективних моделей залучення населення до політичного життя, а також викликами, пов'язаними із зниженням рівня довіри до політичних інститутів, поширенням альтернативних форм участі, розвитком цифрових технологій та зміною соціальних орієнтацій у сучасному суспільстві. Особливої гостроти проблема політичної участі набуває в умовах суспільно-політичних криз, трансформаційних процесів, а також у періоди загострення внутрішніх і зовнішніх викликів, коли від рівня залучення громадян до політичного процесу залежить стабільність політичної системи, легітимність влади, ефективність державного управління та перспективи демократичного розвитку.

Дослідженням зазначеної проблематики на міжнародному рівні займалися такі науковці, як М. Каасе, А. Марш, М. Вебер, Г. Д. Ярас, В. Войке, О. Нідермайер, Е. Альбер, Б. Вілс, С. Пікель, Г. Алмонд, С. Верба, К. Джандра, Дж. Беррі, Дж. Голдман. В Україні проблематику політичної участі громадян розробляли такі науковці, як Ф. Г. Семенченко, В. Л. Федоренко, Г. О. Мазур, В. І. Бортніков, Б. Г. Макаренко, Т. С. Андрійчук, В. Д. Бакуменко. Така значна кількість вчених свідчить про

багатогранність підходів до аналізу політичної участі та її значущість у різних наукових традиціях.

У роботі враховано сучасні дослідження, присвячені проблемам політичної активності, громадянської культури, розвитку громадянського суспільства, впливу цифрових технологій на політичну участь, а також особливостям політичної участі молоді, протестних рухів, електоральної поведінки та інституційних механізмів залучення громадян до політичного процесу.

Об'єктом дослідження виступає політична участь як багатогранне суспільно-політичне явище, що охоплює різноманітні форми, рівні та механізми впливу громадян на політичний процес.

Предмет дослідження – теоретичні основи, сучасний стан, основні тенденції та перспективи розвитку політичної участі громадян у контексті демократизації суспільства, формування громадянської культури, трансформації політичної свідомості та впровадження новітніх інструментів залучення до політичного життя.

Мета роботи полягає у всебічному аналізі теоретичних основ політичної участі, виявленні сучасних тенденцій її розвитку, визначенні основних проблем, що впливають на рівень політичної активності громадян, а також у розробці рекомендацій щодо підвищення ефективності політичної участі в умовах демократичних трансформацій.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні **завдання**:

- здійснити аналіз основних теоретичних підходів до визначення сутності, форм, рівнів і типів політичної участі;

- розкрити функції політичної участі у забезпеченні демократичного розвитку суспільства;

- дослідити сучасний стан політичної участі громадян в Україні, проаналізувати динаміку електоральної активності, рівень залучення до діяльності політичних партій, громадських організацій, протестних рухів;

- визначити основні проблеми та бар'єри політичної участі;

- окреслити перспективи посилення політичної участі громадян у демократичних процесах, з урахуванням впливу цифрових технологій, розвитку громадянського суспільства, трансформації політичної культури та свідомості.

Методи дослідження. У роботі використано широкий спектр методів дослідження: аналіз і синтез для розкриття основних понять і категорій політичної участі, порівняльний метод для виявлення відмінностей і спільних рис у підходах до політичної участі в різних наукових традиціях, історичний метод для аналізу еволюції форм і моделей політичної участі, а також структурно-функціональний, системний, інституціональний, соціокультурний підходи для комплексного вивчення феномену політичної участі у сучасному суспільстві.

Характеристика основної частини тексту роботи. У першому розділі «Теоретичні основи політичної участі громадян» розглянуто теоретико-методологічні засади вивчення політичної участі, її сутність, багатоманітність форм, включно з конвенційними та неконвенційними, індивідуальними та колективними, автономними та мобілізованими, формальними та неформальними проявами, а також різноманітні рівні залученості громадян від апатії до організаційної активності. Розкрито ключові концептуальні підходи до пояснення причин політичної активності, такі як теорія раціонального вибору, мічиганська модель, психологічна школа

та інституціональний підхід. Детально проаналізовано функції політичної участі, серед яких сприяння активному громадянству, легітимація влади, формування громадської думки та політична соціалізація громадян. Окрему увагу приділено аналізу політичної участі як фундаментального чинника демократичного розвитку, досліджуючи еволюцію демократичних ідей від античності до сучасності, включно з концепціями прямої, представницької та партисипативної демократії, а також теоретичні дискусії щодо її ролі у суспільстві, представлені конструктивним: структурний функціоналізм, теорія конфлікту та критичним: інтеграціонізм, неомарксизм, напрямами соціологічної думки. Розглянуто переваги та потенційні загрози демократії участі, а також різноманітні інтерпретації її значення та механізмів реалізації у працях класичних та сучасних мислителів.

У другому розділі «Аналіз особливостей та перспектив розвитку політичної участі громадян» досліджено сучасний стан політичної активності громадян, акцентуючи на українському контексті, та визначено перспективи її посилення в демократичних процесах. Проаналізовано динаміку електоральної активності в Україні, рівень залучення громадян до діяльності політичних партій та громадських організацій, а також специфіку протестних рухів, висвітлюючи чинники, що впливають на ці процеси, зокрема рівень довіри до політичних інститутів, соціально-економічні умови, та особливості функціонування партійної системи. Розглянуто трансформацію моделей політичної участі серед молоді, зокрема зростання ролі онлайн-активізму та індивідуалізованих форм залучення, а також вплив популістських настроїв на політичну мобілізацію. Досліджено перспективи посилення політичної участі через розвиток громадянського суспільства, підвищення рівня політичної свідомості та культури населення, а також через інституційне та мотиваційне забезпечення включення громадян у модернізаційні процеси. Детально проаналізовано три основні моделі політичної участі, характерні для України:

електоральну, протестну та дискурсивну, розкриваючи їхні особливості, геоструктурні аспекти, вплив патрон-клієнтальних зв'язків, адміністративного ресурсу та специфіку прояву в умовах незавершених політичних трансформацій. Окреслено роль цифрових технологій, електронної демократії та соціальних мереж у формуванні нових каналів та інструментів для політичної комунікації, мобілізації та безпосередньої участі громадян в управлінських процесах.

Структура роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків та списку використаних джерел (налічує 53 найменування). Загальний обсяг роботи становить 69 сторінок, з яких основного тексту – 61 сторінка.

Основні **результати** кваліфікаційного дослідження були представлені у статті в співавторстві з науковим керівником Баталовим О.А.:

Баталов О.А., Семиборода К.В. Політична участь: від античності до сучасності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. 2024. Випуск 46. С. 88–94.
URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/26340/23532>

РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТА ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ГРОМАДЯН

1.1. Сутність, форми та рівні політичної участі

Проблематика політичної участі розглядається у численних наукових працях як зарубіжних, так і вітчизняних авторів, причому серед німецьких дослідників можна виділити М. Каасе, А. Марша, М Вебера, Г. Д .Яраса, В. Войке, О. Нідермайера, Е. Альбера, Б. Вілса, С. Пікеля, а серед американських – Г. А. Алмонда, С. Вербу, К. Джандра, Дж. Беррі, Дж .Голдмана, тоді як у межах української правової та політичної науки ця тематика знаходить своє відображення у працях Ф. Г. Семенченка, В. Л. Федоренка, Г. О. Мазур, В. І. Бортнікова, Б. Г. Макаренка, Т. С. Андрійчука, В. Д. Бакуменка та інших дослідників, що свідчить про багатогранність підходів до аналізу політичної участі та про її значущість у різних наукових традиціях. У сучасному політичному дискурсі питання політичної участі набуває особливої актуальності, оскільки саме через взаємодію громадян із політичною системою формується підґрунтя демократичного суспільства, де активна позиція індивідів щодо політичних процесів, яка проявляється у різних формах участі, розглядається як одна з ключових ознак демократії, що, у свою чергу, дозволяє оцінити рівень демократизації соціуму, ступінь усвідомлення громадянами власної ролі у політичному житті та ефективність впливу особи на розвиток держави та реалізацію власних прав. Залучення громадян до політичних процесів сприяє не лише узгодженню інтересів суспільства та політичних еліт, а й коригуванню курсу державного управління, здійсненню контролю за прийнятими політичними рішеннями, моніторингу їх виконання, делегуванню управлінських повноважень конкретним державним менеджерам, що у підсумку забезпечує легітимність чинного політичного режиму. Верховенство права у цьому контексті виступає гарантією уникнення найбільш небезпечних проявів свавілля з боку влади або зловживань з боку громадян (Махно 2024: 132). Серед

основних концепцій, які пояснюють причини політичної участі, варто виділити теорію раціонального вибору, згідно з якою більшість людей схильні до раціональної поведінки, що не тотожна логічній, оскільки у політичній сфері індивід прагне досягти максимального результату з мінімальними витратами ресурсів і зусиль. Мічиганська модель акцентує увагу на домінуванні партійної ідентифікації, яка формується у процесі політичної соціалізації, а представники психологічної школи вважають, що мотиви та установки особи є визначальними у політичній участі, тому дослідження взаємозв'язку між установками та поведінкою набуває особливої актуальності. Інституціональний підхід, на відміну від попередніх, зосереджується не на психологічних характеристиках особистості чи її соціальному статусі, а на можливостях громадян впливати на уряд і владу, що визначає специфіку політичної участі у різних політичних системах (Слюсаревський 2009: 10-12).

Різноманіття підходів до визначення поняття політичної участі відображає складність і багатогранність цього явища, оскільки, американський соціолог Х. Макклоскі розглядає політичну участь як добровільну діяльність, завдяки якій члени суспільства беруть участь у виборах правителів і прямо чи опосередковано впливають на формування державної політики, що підкреслює значення особистої ініціативи та усвідомленого вибору громадян у політичному процесі. Однак, на відміну від такого підходу, С. Хантінгтон і Дж. Моріс Нельсон звертають увагу на те, що політична участь не завжди є результатом виключно добровільного волевиявлення, оскільки індивід або група можуть бути залучені до політичної діяльності під впливом примусу, і саме тому вони пропонують розрізняти автономну, тобто добровільну та мобілізовану, тобто примусову політичну участь, де автономна участь передбачає свідоме, незалежне прийняття політичних рішень громадянами без зовнішнього тиску з боку політиків, що характерно для західних демократій, а мобілізована участь, навпаки, виникає під впливом зовнішніх факторів, таких як страх, підкуп чи

фальш, і є типовою для тоталітарних, авторитарних режимів та традиційних суспільств, де політична активність часто набуває форми імітації реальної участі, слугуючи інструментом політичної маніпуляції. Мобілізаційна участь, таким чином, не відображає справжньої політичної волі громадян, а використовується владою для створення видимості масової підтримки, що дозволяє легітимізувати політичний режим, не забезпечуючи при цьому реального впливу громадян на прийняття рішень (Махно 2024: 134, Ханстантинов 2017: 84).

Політична участь може здійснюватися як окремою особою, яка керується власними переконаннями та цінностями, так і групою громадян, об'єднаних спільною ідеєю чи метою, що дає підстави виділяти індивідуальну та колективну політичну участь, причому кожен із цих типів має свої особливості щодо мотивації, форм прояву та впливу на політичний процес (Ханстантинов 2017: 83). У класичній американській політичній думці, яку представляють С. Верба і Г. Алмонд, виділяються чотири основні види законної, конвенційної, формальної політичної участі, серед яких голосування, участь у діяльності політичних партій та інших політичних організацій, залучення до виборчих кампаній, а також участь у політичному житті громади, зокрема у зборах, контактах з офіційними особами на різних рівнях, що свідчить про багатство форм політичної активності та різноманіття каналів впливу громадян на політичну систему. Американські дослідники К. Джандра, Дж. Беррі та Дж. Голдман пропонують диференціювати конвенційну політичну участь залежно від того, чи спрямовані дії громадян на підтримку чинної влади і політичної системи, чи на спроби вплинути на владу та змінити окремі аспекти суспільного життя, що дозволяє більш точно аналізувати мотиви та наслідки політичної активності. До першої групи відносяться дії, які демонструють підтримку влади і політичної системи, такі як участь у святкових заходах, присвячених різним подіям, виконання функцій спостерігача на виборах, носіння символіки з

державною атрибутикою, тоді як до другої групи належать форми участі, спрямовані на вплив на владу та зміну певних сторін суспільного життя, серед яких голосування за політичні сили, що представляють інтереси певних груп виборців, встановлення контактів з офіційними особами, переважно з представниками місцевої влади, для привернення уваги до актуальних проблем, організація ініціативних рухів, збір підписів за проведення референдуму, подання письмових звернень до органів влади чи у засоби масової інформації, участь у санкціонованих мітингах, демонстраціях, а також такі особливі форми, як лобіювання та фінансування виборчих кампаній, що свідчить про багатогранність і складність політичної участі у сучасному суспільстві (Косілова 2021: 129).

Неконвенційна участь у політиці відрізняється від традиційної тим, що нерідко порушує чинні закони, може негативно впливати на стабільність політичної й правової системи, а її форми часто мають характер спротиву чи виклику державній владі. Такі дії стають особливо поширеними в умовах, коли громадяни не мають доступу до офіційних механізмів впливу або коли звичайні способи участі не приносять результату, а рівень довіри до влади суттєво падає. Серед неконвенційних дій виокремлюють як ненасильницькі, так і насильницькі форми. До мирних способів протесту належать демонстрації, протестні ходи, пікетування, сидячі страйки, перекриття доріг. Хоча ці дії можуть бути мирними, вони іноді супроводжуються порушенням закону або свідомим ігноруванням юридичних вимог. У виняткових випадках протест може проявлятися у вигляді несплати податків, організації несанкціонованих акцій, перешкоджанні роботі підприємств чи установ. Усі ці прояви об'єднує поняття громадянської непокорі. (Косілова 2021: 130). Найбільш радикальні вияви неконвенційної та неформальної політичної активності фіксувалися під час глибоких соціально-політичних криз у країнах Східної Європи — зокрема, у колишній НДР та Чехословаччині, а також у Північній Африці та арабському

регіоні. Найяскравішими прикладами таких подій стали революції в Тунісі та Єгипті під час "арабської весни" 2011 року. В Україні подібні дії громадян стали особливо масштабними під час Революції Гідності, яка розпочалась у листопаді 2013 року і тривала до лютого 2014-го. Причиною масових протестів стала відмова тодішнього керівництва дотримуватися курсу на євроінтеграцію, закріпленого у державних документах. Попри різні форми прояву, всі ці приклади об'єднує спільна мета – зміна політичного устрою. Значна роль у мобілізації протестного руху належить інтернету, зокрема через використання соціальних мереж для координації мітингів і демонстрацій. Це змусило деякі режими вдатися до часткового чи повного блокування онлайн-ресурсів. При цьому неконвенційні форми участі, що не регламентовані законодавчо, часто залишаються мирними – у вигляді акцій громадянської непокори, таких як несанкціоновані зібрання, страйки, бойкоти. Вони можуть бути як пасивними (наприклад, зайняття адміністративних будівель), так і активними (погрози або знищення майна політичних установ). Форми такої участі є динамічними – вони можуть еволюціонувати: мирні виступи нерідко переходять у насильницькі конфлікти, а пасивна непокора – у відкриту агресію. До новітніх проявів належать і дії в цифровому середовищі: зокрема, хакерські атаки або блокування політичних сайтів, що мають ідеологічну мотивацію.

Серед додаткових ознак, які дозволяють класифікувати політичну участь, суттєвим є поділ на формальну та неформальну. Такий підхід пропонує німецький науковець Б. Вілс, який виходить із критерію наявності або відсутності громадянства. Він виокремлює дві основні форми: неформальна політична активність включає участь у протестах, демонстраціях, громадських ініціативах, волонтерських проектах у сфері політики, адвокаційній діяльності та інші форми громадської залученості. Ця форма участі є доступною для всіх мешканців Німеччини, незалежно від їхнього правового статусу чи громадянства. Натомість формальна політична участь ґрунтується на правових

нормах і охоплює передусім виборчі права — можливість голосувати й бути обраним, що безпосередньо пов'язано з наявністю громадянства відповідної держави. (Косілова 2021: 130). Деякі науковці не поділяють політичну участь за окремими критеріями, а натомість пропонують узагальнені списки можливих форм політичної активності. Наприклад, О. Нідермайер виокремлює шість основних типів участі: участь у виборах та голосуваннях, залучення до діяльності політичних партій, активність у межах місцевої громади, участь у виборчих кампаніях та місцевому врядуванні, легальні форми протесту, громадянська непокора, а також акти політичного насильства. У свою чергу, Ф. Г. Семенченко розглядає політичну участь як сукупність дій, що охоплюють участь у виборах, прийнятті управлінських рішень, самоврядуванні, обранні та контролі політичних лідерів, розробці, реалізації й забезпеченні законодавства, а також участь у передвиборчих кампаніях, демонстраціях, мітингах, поширенні політичної інформації, страйках, акціях непокори, визвольних війнах та революційних подіях. (Кулеба 2008: 66-68).

Однією з основних функцій політичної участі є стимулювання активного громадянства, яке базується на переконанні, що участь у процесі прийняття політичних рішень — це не лише право кожної людини, а й її обов'язок перед суспільством. Громадяни, які беруть участь у виборах та інших формах політичної діяльності, не тільки висловлюють власні позиції, але й допомагають виявляти нові соціальні потреби та шукати практичні шляхи їх вирішення. Завдяки цьому політична участь набуває ролі рушія змін, що сприяє адаптації суспільства до нових умов і викликів. Ще однією важливою функцією є легітимація політичної влади: саме активність населення у виборах і публічних дискусіях впливає на рівень довіри до органів влади та їхніх представників. Широка громадська підтримка надає політичній системі легітимності й забезпечує її стабільність, оскільки така підтримка свідчить про впевненість громадян у тому, що влада діє відповідально і в інтересах суспільства. (Махно

2024: 135). Ще одна важлива функція політичної участі — це формування громадської думки. Залучення громадян до публічних дискусій і різноманітних форм вираження своїх поглядів сприяє вільному обміну думками та заохочує до активної дискусії. Це, у свою чергу, створює підґрунтя для вироблення зважених і багатогранних рішень. Громадська думка, що формується завдяки залученню людей до політичного життя, відіграє значну роль у визначенні ключових пріоритетів, ціннісних орієнтирів і стратегічних напрямів розвитку суспільства. (Махно 2024: 135).

Останньою, але не менш значущою функцією політичної участі є політична соціалізація громадян. Залучення до політичних процесів сприяє розвитку в людей важливих соціальних умінь, здатності до критичного мислення та формуванню етичних орієнтирів, що необхідні для свідомого й активного громадянського життя. (Косілова 2021: 128); (Махно 2024: 135). У цілому ставлення громадян до політики можна звести до двох основних типів — політична активність або політична пасивність. Активні громадяни зазвичай стежать за політичними подіями як на загальнодержавному рівні, так і в межах свого регіону чи населеного пункту. Вони знайомляться з передвиборчими програмами, аналізують партійні списки, а дехто навіть намагається безпосередньо впливати на політичні процеси, вступаючи в політичну боротьбу чи громадську діяльність. У протилежність їм — політично пасивні люди, які прагнуть мінімізувати вплив політики на своє життя і не бажають брати в ній участь. Проте між цими крайнощами існує проміжна група громадян, які виявляють зацікавленість до політичних питань лише в окремих випадках — тоді, коли вірять, що їхня участь може мати реальний вплив на події.

Рівні прояву політичної активності можна класифікувати від найнижчих до найвищих, залежно від ступеня залученості особи до політичного життя. Першим рівнем є політична апатія — це стан повної байдужості, коли людина не бере участі в політичних процесах, не цікавиться ситуацією в країні та не

поділяє загальноприйнятих національних цінностей. Наступним є лояльність, що свідчить про наявність певного інтересу до політики, наприклад, участь у виборах або в окремих громадських заходах. Така участь залишається поверхневою, але вже є початком політичного включення. Вищим рівнем є негативізм — форма активного несприйняття чинної влади, яка виражається в її критиці, протестах, належності до опозиції. Особи з такою позицією не підтримують політичний режим, але беруть участь у суспільному житті. У крайньому вияві негативізм може перерости в терористичну діяльність, що вже є незаконною формою політичної участі. Далі йде громадянська участь — усвідомлене включення до політичного процесу, яке передбачає не тільки участь у виборах, а й у публічних обговореннях, дискусіях, висловлення позиції щодо дій представників влади та інституцій. Найвищим рівнем є організаційна участь, яка охоплює членство в політичних партіях, участь в ідеологічних кампаніях, організацію політичних заходів. Вона вимагає політичних знань, аналітичного мислення та глибокої мотивації. Вершиною цього рівня є належність до політичної еліти, коли особа не лише впливає на прийняття політичних рішень, а й свідомо бере на себе відповідальність за їх реалізацію. Існує також інший підхід до класифікації низького рівня політичної участі. Згідно з ним, виділяють вилученість із політичного життя як наслідок низького рівня розвитку особистості, невключення в політику як результат надмірної закритості політичної системи, політичну апатію, що виникає після важких історичних подій, таких як окупації чи придушення протестів. Політичний бойкот є активною формою відмови від взаємодії з політичними структурами, тоді як політичний нейтралітет свідчить про задоволення поточним станом справ у стабільному суспільстві.

Отже, можна зробити висновок, що політична участь являє собою сукупність дій, за допомогою яких громадяни тієї чи іншої політичної системи впливають або прагнуть вплинути на хід її функціонування та ухвалення

рішень. У такому контексті участь у політиці розглядається як інструмент, за допомогою якого особа реалізує власні свідомі цілі й інтереси. Така форма активності виникає у процесі взаємодії людини з органами державної влади, урядом, політичними інституціями та структурами. Водночас це питання залишається не до кінця вивченим і має значний потенціал для подальших наукових досліджень. Зокрема, необхідним є чіткий поділ форм політичної участі та глибоке вивчення причин політичної неучасті, що дозволить активізувати участь громадян і спрямувати її в напрямі зміцнення демократичних процесів у суспільстві. (Ханстантинов 2017: 83).

1.2. Політична участь як чинник демократичного розвитку

Проблема демократії є однією з ключових тем у політичній науці. Попри те, що демократичний лад встановлено в багатьох державах світу, кожна з них має власні культурні, історичні та соціальні особливості. Водночас основні цінності демократії залишаються спільними для всіх демократичних країн. Сам термін "демократія" вперше використав давньогрецький політик Перикл, маючи на увазі владу більшості. У дослівному перекладі з грецької це слово складається з "демос" — народ і "кратейн" — правити, тобто "влада народу". У грецькій традиції класифікація політичних режимів спиралася на кількість осіб, які зосереджують у своїх руках владу: один — автократія, кілька — олігархія, багато — демократія. На думку О. Чабана, практичне залучення громадян до ухвалення політичних і управлінських рішень дає не лише можливість реалізувати особисті потреби, а й зміцнює соціальну опору держави. Історично демократія розвивалася від безпосередньої до представницької форми. В античній Греції управління здійснювала Рада з 500 осіб, а важливі питання

розглядалися на загальних зборах за участі всіх громадян. Водночас жінки, раби та іноземці не мали громадянських прав і не могли брати участь у політичному житті. З XVII століття формується представницька демократія, у якій парламент, складений з обраних народом депутатів, вирішує найважливіші державні справи та діє від імені виборців. Починаючи з XIX–XX століть, спостерігається поєднання прямих і представницьких форм демократії. Громадяни отримують можливість контролювати владу через діяльність парламентських комітетів, участь у громадських об'єднаннях, роботі місцевих органів влади та завдяки використанню медіа.

У західній соціологічній теорії XX століття питання місця та ролі політичної участі в суспільно-політичних процесах розглядається неоднозначно. Проведений аналіз дає змогу умовно поділити основні теоретичні підходи до цього явища на дві групи — залежно від того, яку роль політичній участі приписують у житті суспільства. До першої групи належать концепції, що підкреслюють її конструктивне значення для розвитку соціуму. Другу групу формують теорії, які зводять політичну участь до символічного жесту або частини політичного театру, фактично заперечуючи її реальний вплив на суспільні процеси. До прихильників конструктивного підходу, що вважають політичну участь важливим чинником суспільної стабільності, належать теоретики структурного функціоналізму та конфліктології — дві, на перший погляд, протилежні парадигми, які, втім, визнають важливість участі громадян у політичному житті. Представники функціоналізму, зокрема Талкотт Парсонс, розглядають політику як одну з чотирьох підсистем соціальної системи, що виконує функцію цілеорієнтації. Відповідно, політична участь є механізмом залучення громадян до діяльності, спрямованої на досягнення колективних цілей, що сприяє збереженню соціального балансу та подоланню відчуження населення від політики. Роберт Мертон визначає участь як один з елементів політичної машини, тоді як Сеймур Ліпсет вважає її основою демократії,

оскільки вона забезпечує доступ до механізмів прийняття рішень різним соціальним групам. Політичну участь як засіб соціальної рівноваги також підкреслює Бенджамін Барбер, який називає її інструментом, що здатний урівноважити вплив вищих соціальних класів, а іноді навіть переважити його. На його думку, серцевиною сильної демократії є публічне обговорення, яке не зводиться до простого висловлювання думок, а передбачає складну систему комунікації між людьми за допомогою мови, символів і взаємодії. Починаючи ще з Аристотеля, західна політична традиція визначала політику через поняття логосу — раціонального діалогу. Водночас сучасні ліберальні теорії, хоча й визнають зв'язок між політикою та публічною дискусією, значно зменшують її значення. Обговорення зводиться до мінімального рівня і набуває характеру символічного обміну між прагматичними, але обережними суб'єктами, що переслідують власні інтереси. (Печенюк 2014: 140).

На переконання Бенджаміна Барбера, обговорення в демократичному процесі виконує щонайменше дев'ять важливих функцій. До них він відносить: вираження інтересів, укладання домовленостей і обмінів, переконання співрозмовника, формування порядку денного, проведення досліджень, взаємне розуміння та пізнавальні зв'язки, підтримку особистої автономії, особисту присутність і самовираження, а також переосмислення і переоснащення понять. Завершальною дев'ятою функцією він називає творення громади, що включає формування спільного блага, публічних інтересів і активного громадянства. Перші дві функції, на думку Барбера, відповідають вимогам ліберальної демократії. Інші шість частково ігноруються ліберальною теорією, оскільки не можуть бути реалізовані через представницькі інститути. Остання, дев'ята, підсумовує змістовну цілісність обговорення як інструменту формування політичної єдності. (Печенюк 2014: 141-142). У межах конфліктологічної парадигми політична участь також відіграє важливу, хоч і дещо іншу, конструктивну роль. Тут вона розглядається як один із проявів суперництва та

боротьби, які є невід'ємними рисами будь-якого суспільства. З погляду конфліктологів, політична активність громадян є формою організованого конфлікту, притаманного демократичним системам. Як підкреслює Льюїс Козер, така участь слугує свого роду каналом для виведення соціального невдоволення й емоційного напруження. Вона допомагає не лише уникати деструктивних форм протистояння, а й сприяє збереженню соціального порядку та подальшому розвитку суспільства, виконуючи позитивну стабілізуючу функцію.

Друга група теорій розглядає політичну участь у сучасному суспільстві з критичних, а подекуди й відверто скептичних позицій. Найпослідовніше цей підхід представлено в інтеграціонізмі Пітирима Сорокіна, неомарксизмі, в працях Франкфуртської школи та в ліворадикальній соціології. У цих теоріях політична участь сприймається як декоративний елемент, що супроводжує справжню владу, яка зосереджена в руках політичної еліти. Її вплив на політичні процеси оцінюється як ілюзорний, позбавлений реального значення. Герберт Маркузе доходить висновку, що політична участь виконує лише роль фасаду, створюючи ілюзію демократії та влади народу. На його думку, це всього лише механізм рекламного прикриття, який не варто сприймати як вияв справжнього правління більшості. Пітирим Сорокін у свою чергу зазначає, що в політиці вільний громадянин майже нічого не вирішує — влада діє від його імені, використовуючи його довіру як легітимацію, але не надаючи йому реального впливу. Таку ситуацію підтверджує й Чарлз Райт Мілс, вказуючи на поширену політичну апатію серед громадян західних демократій, які стають байдужими спостерігачами, — своєрідними «щасливими роботами», відчуженими від політичного життя. Теодор Адорно вважає, що причиною цієї апатії є загальний низький інтерес до політики: вона здається пересічному громадянину нудною в порівнянні з дозвіллям, мистецтвом чи спортом, а також малоефективною порівняно з роботою або творчістю. Це призводить до нерозвиненості політичної обізнаності, плутанини в оцінках і судженнях, що

властиве радше авторитарним, ніж демократичним суспільствам. На думку Адорно, у західних демократіях простежується серйозний дисбаланс: з одного боку — низький рівень політичної компетентності громадян, з іншого — надлишок політичної інформації, що надходить з медіа та потребує високого рівня політичного розуміння.

У більш широкому розумінні політична участь охоплює всі дії, за допомогою яких звичайні громадяни — тобто пересічні учасники політичної системи — впливають або намагаються вплинути на результати її функціонування. У цьому контексті політична участь розглядається як сукупність форм залучення до політики, які не передбачають професійної діяльності у сфері управління чи представництва, і тим самим протиставляється політичному функціонуванню, яке властиве політичним елітам. У вузькому сенсі це поняття пов'язується з ідеєю партисипативної, тобто учасницької демократії — концепції, яка набула популярності в західних країнах на тлі занепаду інститутів традиційної представницької демократії та зростання запиту на безпосереднє включення громадян у процес прийняття політичних рішень.(Кіндрат 2017: 13-20).

На думку біографа Р. Вестбрука, серед мислителів ліберального напрямку ХХ століття Джон Дьюї посідає провідне місце як один із найпослідовніших прибічників ідеї партисипативної демократії. Його філософські погляди справили значний вплив на подальші концепції, зокрема на погляди професора Мічиганського університету А. Кауфмана, а також на ідеологічне підґрунтя руху «Студенти за демократичне суспільство». Саме з праць Дьюї 1920–1930-х років Кауфман запозичив ключові положення щодо розширення уявлення про демократію. Він використовує поняття «партисипативна демократія», аби підкреслити, що традиційне ліберальне розуміння демократії є надто вузьким, оскільки зосереджується переважно на виборах, ігноруючи важливі аспекти — зокрема ринок ідей, відкритий для вільного обміну та громадського

діалогу.(Кузнецов, Ігнатенко 2010: 96). У 1962 році радикальний соціолог С. Райт разом із соратниками, реагуючи на критику ліберальної моделі демократії, створив Порт-Гуронську заяву — своєрідний маніфест студентського руху нового типу. Цей документ став символом демократичного ідеалізму того періоду. Один з ключових уривків цього тексту проголошує прагнення до побудови партисипативної демократії, яка ґрунтується на двох головних принципах: участі громадян у прийнятті рішень, що впливають на їхнє життя, та незалежності цього процесу від державного контролю й впливу медіа. У такій моделі демократії політичне життя базується на широкому залученні громадян до прийняття рішень. Політика розглядається не як інструмент боротьби за владу, а як спільний процес створення соціальних зв'язків та правил співжиття. Вона має об'єднувати людей у спільноти, водночас поважаючи межі приватного життя. Політична система повинна забезпечувати можливість вільного самовираження особистості та втілення колективних прагнень. Протилежні думки і позиції при цьому не придушуються, а організовуються в такий спосіб, щоб сприяти спільному руху до досягнення суспільних цілей. (Кузнецов, Ігнатенко 2010: 97).

Термін "партисипативна демократія" набув нового звучання завдяки вченим, які прагнули відродити справжню суть демократичного ідеалізму в суспільстві, розглядаючи його як протипагу технократичному управлінню. Вони проголосили відновлення віри у здатність пересічних громадян до морального міркування та розумного прийняття рішень. Серед найяскравіших представників цього підходу — Хайден і Флакс, яких можна вважати не просто послідовниками, а радше ідейними засновниками нової американської демократичної думки. На їхню думку, Порт-Гуронська декларація стала ключовим моментом у формуванні радикально-демократичного бачення Америки — бачення, в якому домінували рівність, децентралізоване самоврядування, анархічні колективи, спільне прийняття рішень, а також

пробудження громадянської активності, включно з квакерськими ініціативами та практикою міських зборів. Ця декларація не просто засвідчила зміну настроїв — вона фактично ввела в академічний обіг концепт партисипативної демократії. Її головний зміст полягав у переконанні, що звичайні громадяни самі мають творити історію, не чекаючи імпульсів згори. Ідея використовувалася як альтернатива централізованому управлінню — пропонувались методи горизонтальної організації, досягнення згоди через діалог, обмеження влади бюрократії, що в підсумку спричинило глибоку трансформацію суспільних інститутів. (Кузнецов, Ігнатенко 2010: 97-98).

Однією з центральних ідей теорії партисипативної демократії є необхідність переходу від централізованого, глобалізованого суспільства, в якому домінують еліти, до більш децентралізованої моделі, заснованої на рівноправній участі. Іван Ілліч і Пауло Фрейре наголошують, що важливо навчитися критично сприймати соціальні ієрархії та усвідомлювати, як формуються державні інституції. Досвід попередників показав, що репресивні структури влади не є незмінними або природно зумовленими — їхнє існування не повинно сприйматися як даність. Виходячи з того, що кожна людина має унікальні риси та гідна брати участь у прийнятті рішень, партисипативна демократія ставить під сумнів саму основу централізованої влади. В її оптиці влада втрачає свою репресивну сутність, а люди починають усвідомлювати, що їх не можна розподіляти на соціальні класи чи стандартизувати за єдиним шаблоном. (Кузнецов, Ігнатенко 2010: 98). Ріан Ейслер стверджує, що суспільство має свободу обирати, як структурувати владу — і що жодні форми пригнічення або авторитарних ієрархій не є природними чи неминучими. У своїх дослідженнях вона розглядає фундаментальні установки, які пронизують усі рівні соціальних відносин — від особистісних контактів до функціонування держави — та виділяє два принципово різні типи соціальної організації. Перший — це "домінантна модель" , що базується на контролі, примусі,

насильстві, гендерній і соціальній нерівності, прагненні створити жорстку ієрархічну структуру, де кожна людина отримує свою «рангову» позицію. Такий тип суспільства культивує конфлікти та знецінення, заохочує покору та обмежує прояв індивідуальності. На противагу цьому, "партнерська модель" спирається на взаємну повагу, кооперацію та підтримку, підсилює соціальні зв'язки в громадах і сприяє тому, щоб сильні допомагали слабшим, а всі разом долучалися до досягнення спільного блага. У таких суспільствах не пригнічують ініціативу, а створюють умови для особистісної та колективної самореалізації. Ейслер підкреслює, що справжня демократія потребує такої партнерської культури, яка повинна прищеплюватись змалку — у сім'ї, школі, професійному середовищі та громадському житті. Це й забезпечує основу для стійкої представницької демократії, оскільки формує громадян, які мають довіру до себе й інших, орієнтуються на співпрацю, а не конкуренцію. На її думку, ідея партисипативної демократії — не утопічна мрія, що суперечить людській природі, а навпаки — відображення її потенціалу, гідності та взаємної підтримки. Хоч індустріалізація та вибух масової інформаційної культури сприяли посиленню домінаторських структур, рухи 1960-х років у США стали переломним моментом. Вони не лише висвітлили головні недоліки американської демократії, а й показали, що ідеали та реальна політична практика часто кардинально розходяться.

Ідея партисипативної демократії знаходить своє практичне втілення у створенні так званих вільних соціальних мереж. Альберт Хабер вважав, що чим доступнішими для людей стають відкриті комунікаційні системи та інформаційні ресурси, тим вищий рівень згуртованості може досягти суспільство. На його думку, саме така система повинна стати основою для формування радикального демократичного руху в США. Разом із Карлом Хайденом вони дійшли висновку, що необхідно створити механізми, які забезпечуватимуть громадське об'єднання — саме через них політична

інформація може поширюватися серед усіх громадян, мотивуючи їх до активної участі у політичному житті. За ініціативою Хабера і Хайдена наприкінці 1960-х років було започатковано створення Міжнародної громадської мережі зв'язку — так званої NET. Ця мережа та засоби доступу до неї почали розроблятися саме з метою полегшення взаємодії між людьми. У 1969 році був створений перший вузол ARPANET — комп'ютерної мережі, яка стала прообразом сучасного Інтернету. Наступним етапом став запуск Usenet у 1979 році. Обидва проєкти стали новаторськими прикладами використання комп'ютерних технологій для покращення комунікації між людьми. ARPANET і Usenet зробили величезний внесок у розвиток глобальних інформаційних зв'язків і стали фундаментом для формування сучасної цифрової демократії. (Кузнецов, Ігнатенко 2010: 99). Демократія і свобода не є чарівним даром, і мають коріння в історичному досвіді, вони не завжди можуть виникнути в будь-якому суспільстві і в будь-який час це процеси, що потребують розвитку і сприяння М. Хаубен пише, що он-лайн користувачі є частиною світової культури і вважають себе громадянами світу це глобальний громадянин чистої культури або Netizen ті, хто стали користувачами мережі отримують більше контролю над власним життям і світом навколо них тим не менш доступ до цього світу повинен поширюватися, щоб мати більший вплив на більшу кількість людей.

Теорія партисипативної демократії має низку значних переваг, які суттєво відрізняють її від традиційних моделей управління. Насамперед, вона пропонує громадянам не обмежуватися лише голосуванням на виборах, а брати активну участь у вирішенні важливих питань, що впливають на політичне, економічне, соціальне й культурне життя країни. Таким чином, демократія перестає бути формальністю й перетворюється на живий, постійний процес взаємодії між державою та суспільством. Ця думка виходить з того, що кожен громадянин здатен самостійно й критично мислити, розуміти сутність проблем, які стоять перед суспільством, і відповідально ставитися до наслідків свого вибору. Люди

не просто реагують на політичні події, а активно формують їхній зміст, усвідомлюючи, що від їхнього рішення може залежати майбутнє всієї громади. Розширена участь громадян у політичному процесі має цілу низку позитивних результатів: посилюється довіра до державної влади, оскільки громадяни відчують свою причетність до прийнятих рішень; формується механізм постійного контролю за діяльністю чиновників; знижується рівень бюрократії, бо влада більше орієнтується на реальні запити суспільства; і, врешті-решт, зростає ефективність управління, адже державна політика краще відповідає очікуванням та інтересам громадян. (Кузнецов, Ігнатенко 2010: 99-100).

Роберт Даль, аналізуючи потенціал демократії, на перше місце ставить не рівність голосування, як це часто прийнято вважати, а саме ефективну участь громадян. Лише після цього, на його думку, важливими стають інші елементи — рівноправне голосування, доступ до інформації, здатність розуміти політичні процеси та здійснювати вплив на порядок денний. У свою чергу, Володимир Горбатенко наголошує, що активне залучення громадян до політичного життя є не просто інструментом демократизації, а важливою передумовою структурного оновлення політичної системи та модернізації суспільства в цілому. На його думку, саме широке громадське залучення дає змогу владі ефективно мобілізувати людські й матеріальні ресурси для вирішення стратегічно важливих питань. Олександр Чемшит підходить до питання демократії ще глибше — він вважає, що демократія є не стільки формальною ознакою політичного режиму, скільки функціональним станом політичної системи, в якій участь громадян напряду пов'язана з задоволенням їхніх потреб. Таким чином, головна суть демократизації полягає у переході від такого стану політичної системи, де базові запити соціальних груп залишаються незадоволеними, до стану, коли вони максимально враховані та реалізовані. Досягти цього, на його думку, можливо лише шляхом удосконалення механізмів

політичної участі — тобто її оптимізації як центрального інструменту суспільного розвитку. (Клюєнко 2018: 327).

Активна участь громадян у політичному житті створює умови для повноцінної реалізації політичних свобод. Це можливо лише тоді, коли автономна особистість, що має свободу дій, водночас усвідомлює себе як невід'ємну частину спільноти рівноправних громадян. (Климончук 2013: 81). На цьому акцентує увагу один із провідних теоретиків партисипативної демократії — Бенджамін Барбер. У центр своєї концепції він ставить ідею громадянства як основи демократичного суспільства. На його думку, громадянство передбачає формування особливого типу політичної спільноти, у якій кожен індивід виступає активним учасником колективного процесу прийняття рішень. Цей процес ґрунтується на взаємній повазі, співпраці та досягненні згоди шляхом відкритого діалогу й переговорів. Бути громадянином, за Барбером, означає не просто мати права, а брати участь у певному осмисленому способі життя, який включає усвідомлення існування інших людей та спільну діяльність із ними. Громадянство для нього — це не лише сукупність інтересів, що поєднують людей, а насамперед — приналежність до єдиної громадянської культури та традиції. Саме через такі спільні цінності та виховання громадяни реалізують свою участь у політичному житті за допомогою інститутів партисипативної демократії. (Печенюк 2014: 144-145).

Основна проблема демократії полягає у розбіжності між її ідеалом — народовладдям, і фактичною неможливістю його повного втілення на практиці. Британський філософ Карл Поппер вважав, що реальна демократія в буквальному значенні цього слова є технічно нездійсненною, оскільки не існує механізмів, які дозволяли б кожному громадянину брати участь у прийнятті рішень із будь-якого питання на всіх рівнях управління. У зв'язку з цим виникає безліч моделей і концепцій демократії, які намагаються подолати цю суперечність. Однак західні дослідники, такі як С. Фарр, Р. Патнем і Р. Далтон,

загалом заперечують існування кризи демократії. Вони наголошують, що більшість громадян продовжує підтримувати демократичні цінності й політичні ідеали, що свідчить про стійкість самої демократичної системи. Йозеф Шумпетер, у свою чергу, стверджував, що громадяни, як правило, не ставлять перед собою політичні питання і не намагаються їх вирішувати самостійно — навпаки, ці питання формулюють і вирішують за них інші. Саме тому, на його думку, поява політичних партій і професійних політиків свідчить про обмежену здатність виборців до політичної активності, яка зводиться здебільшого до підтримки певного кандидата. Шумпетер вважав, що для успішного функціонування демократії необхідно, аби в суспільстві існувала достатня кількість людей із відповідними здібностями й моральними якостями, які не просто випадково потрапляють у політику, а свідомо обирають її як професію. Проте сучасна конкурентна боротьба за владу часто перешкоджає потраплянню справді компетентних і відповідальних осіб у політичні еліти. Тому він доходить висновку про потребу формування спеціального соціального прошарку — групи людей із природною схильністю до політичної діяльності. Якщо ця група не буде надто закритою або, навпаки, надто відкритою для випадкових осіб, а зможе поступово інтегрувати найкращих представників із інших сфер, вона зможе поповнювати політичні кола гідними людьми, які вже пройшли серйозне випробування в інших сферах і тому будуть краще підготовленими до політичної кар'єри.

Серед різноманітних моделей демократії іноземні дослідники особливо виділяють демократію участі як її найвищу форму. Вона передбачає активне залучення громадян до всього процесу ухвалення рішень, що максимально наближає її до класичного уявлення про демократію як «владне правління народу». У межах цієї моделі громадська участь не є епізодичною, а повинна бути постійною й систематичною. Вона має розпочинатися ще на етапі розробки нової ініціативи, проекту чи програми і тривати до їх повної

реалізації. (Кіндрат 2017: 16). У політичному житті громадян можна виділити як пасивні, так і активні форми участі. До пасивних належить голосування на виборах і референдумах, а також право бути обраним до представницьких органів влади. Активна політична участь передбачає значно ширше залучення: від формулювання та реалізації державної політики до безпосередньої участі в управлінні — обіймання посад на різних рівнях, участь у роботі громадських організацій, асоціацій, а також глибоку інтеграцію в соціальне та політичне життя країни. Яскравим історичним прикладом безпосередньої участі громадян в управлінні була демократія Афін у V столітті до н.е. За правління Перикла, щоб отримати підтримку демосу в боротьбі з політичними опонентами Кімоном і Фукідідом, були запроваджені нововведення, які дозволили залучати до участі у керуванні державою навіть бідні верстви населення. Зокрема, впроваджено грошову винагороду за виконання громадських обов'язків, створено Народне зібрання, що мало повноваження адміністративного, законодавчого та судового характеру, а також почав формуватися інститут політичного лідерства. У США, як зазначав А. де Токвіль, у 1830-х роках політична участь громадян була значно обмеженою, і тільки після громадянської війни почався поступовий її розвиток. Проте, за словами історика Е. Форнера, з початком XX століття американська демократія зазнала значних змін під впливом зростання кількості юридичних осіб, концентрації приватної власності та стрімкої урбанізації, викликані імміграцією робітників. Інтелектуали того часу почали серйозно обговорювати майбутнє демократії, яка почала поєднувати принципи споживчого суспільства, вплив медіа і політику імперського уряду. (Кіндрат 2017: 18-19).

Участь громадян у процесах ухвалення рішень, що лежить в основі демократії участі, має як значні переваги, так і серйозні виклики, які необхідно враховувати при її впровадженні. Одним із головних плюсів є посилення довіри до влади: створюється враження, що система відкрита, а зловживання владою чи корупція практично неможливі. Ще одна суттєва перевага — можливість

використати колективний інтелект суспільства. Активне залучення громадян до аналізу проблем дозволяє отримати нестандартні ідеї, залучити фахівців з різних сфер та знайти ефективні рішення. Водночас така модель сприяє згуртуванню громади: люди починають відчувати не лише зацікавленість, а й персональну відповідальність за стан справ у місцевості, де вони живуть. Коли громадяни стають співучасниками управлінських процесів, між ними та владою виникає спільне поле відповідальності — навіть якщо юридичне рішення формально ухвалює орган влади, частина морального тягаря лягає і на громадськість, що брала участь у прийнятті. Проте зворотний бік демократії участі також варто враховувати. Відкритість процесів означає, що всі проблеми, недоліки в роботі влади та управлінські прорахунки стають видимими для широкого загалу, що може викликати недовіру та критику. Існує також ризик популізму — за відсутності глибокого розуміння складності державного управління люди можуть вимагати негайного задоволення поточних інтересів, що може зашкодити довгостроковим цілям. Ще одна загроза — зникнення чіткого центру прийняття рішень. Коли всі мають право голосу, але ніхто не несе остаточної відповідальності, управління може втратити ефективність і напрям. Крім того, активне залучення громадян потребує значних ресурсів: тривалих обговорень, координації, консультацій, що вимагає більше часу, зусиль і нерідко — додаткових витрат, зокрема на персонал.

Висновки до розділу 1

Розглядаючи політичну участь крізь призму сучасних концепцій та парадигм, можна з впевненістю сказати, що це явище не обмежується лише формальними процедурами, на кшталт голосування чи участь у виборах, а

охоплює широкий спектр дій, які можуть бути як індивідуальними, так і колективними, добровільними або примусовими, і саме ця багатогранність дозволяє говорити про політичну участь як про ключовий індикатор демократичності суспільства, оскільки через неї громадяни не тільки реалізують свої права, а й впливають на формування політичного порядку денного, коригують дії влади, здійснюють контроль за прийняттям рішень і беруть участь у делегуванні повноважень, що в підсумку забезпечує легітимність політичного режиму та сприяє уникненню проявів свавілля з боку державних інституцій.

Аналізуючи різні концепції політичної участі, можна стверджувати, що ситуація виглядає наступним чином: її мотиваційна база формується під впливом як раціональних міркувань, коли індивід прагне досягти максимального результату з мінімальними витратами, так і психологічних установок, соціального статусу, а також інституційних можливостей впливу на владу, і саме тому політична участь у різних політичних системах набуває специфічних рис, які залежать від рівня демократизації, наявності або відсутності громадянських свобод, а також від того, чи є участь автономною, тобто добровільною, чи мобілізованою, тобто такою, що здійснюється під тиском зовнішніх факторів. Не можна не враховувати й те, що політична участь проявляється у різних формах – від конвенційних, які відповідають чинним правовим нормам і спрямовані на підтримку існуючої політичної системи, до неконвенційних, які часто мають протестний або навіть деструктивний характер і виникають у відповідь на неефективність інституційних каналів впливу, а також у ситуаціях, коли рівень довіри до влади знижується до критичного мінімуму.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТА ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ГРОМАДЯН

2.1. Аналіз сучасного стану політичної участі громадян

Політична участь громадян виступає фундаментальним чинником функціонування демократичного політичного режиму, оскільки саме через неї відображається рівень залучення населення до політичного життя, що охоплює різноманітні форми активності, спрямовані на вплив на процес ухвалення політичних рішень і діяльність органів влади. Інтеграція громадян і зацікавлених сторін у політичний цикл, а також у процеси розробки й надання послуг, розглядається як багатовимірний процес, що охоплює всі можливі способи залучення, відповідно до підходів, визначених у Рекомендації Ради ОЕСР щодо відкритого урядування. У сучасних умовах спостерігається розширення спектру форм політичної участі, що включає як традиційні, так і новітні методи вираження громадянської позиції, і це зумовлює необхідність більш поінформованого громадянства, де прийняття рішень відбувається через дебати, обговорення, залучення різних точок зору, що дозволяє враховувати складність і взаємозв'язаність сучасних суспільних проблем. Класичне визначення політичної участі, сформульоване С. Вербою та Н. Наєм, акцентує увагу на діях приватних громадян, спрямованих на вплив на формування уряду та його діяльність. Ступінь і характер залучення до політичного життя визначаються низкою соціальних чинників, серед яких соціально-економічний статус, рівень політичної компетентності, інтерес до політики, а також доступ до необхідних ресурсів, що формує неоднорідність політичної активності у різних соціальних групах. Згідно з історичним контекстом, початкове розуміння політичної участі було обмежене переважно електоральною активністю та участю у виборчих кампаніях, однак із 1960-х років концепція політичної участі розширилася, охопивши різноманітні форми політичної поведінки громадян, які виходять за межі традиційних виборчих практик, що відображає еволюцію

підходів до розуміння політичної активності. Серед переваг залучення громадян до політичних процесів варто відзначити, що така участь сприяє формуванню більш демократичного та прозорого процесу вироблення політики й ухвалення рішень, забезпечує якісніші послуги, які краще відповідають потребам суспільства, а також сприяє прийняттю поінформованих рішень. Включення різноманітних голосів у політичний процес підвищує справедливість, забезпечує більш нюансовані рішення, сприяє легітимності політики та її ефективній реалізації, оскільки громадяни мають фундаментальне право брати участь у прийнятті рішень, що впливають на їхнє життя (Махно 2024: 132 – 133, Климончук 2012: 77).

У сучасних дослідженнях політичної участі виділяють конвенційні та неконвенційні форми, причому конвенційна участь охоплює дії, що здійснюються у межах чинних правових норм і традицій, серед яких голосування на виборах, участь у діяльності політичних партій, звернення до органів влади, і саме участь у виборах залишається центральним і найбільш масовим проявом конвенційної участі в демократичних політичних системах, оскільки вона забезпечує громадянам можливість впливати на формування влади, а також виражати підтримку чи невдоволення політичним курсом. Неконвенційна участь, навпаки, виходить за межі встановлених норм і проявляється у формах протестів, страйків, мітингів, актів громадянської непокорі, бойкотів, і такі форми активності громадяни обирають у випадках, коли традиційні канали впливу виявляються неефективними або коли виникає недовіра до політичної системи. Зростання частки неконвенційних форм участі часто супроводжується зниженням активності у конвенційних формах, що може свідчити про ознаки нестабільності політичної системи та кризи легітимності влади. Неконвенційна участь може набувати як ненасильницьких, так і насильницьких форм, і в умовах, коли значна частина громадян, наприклад у США, вважає, що демократія перебуває у стані серйозної кризи, це може

стимулювати пошук альтернативних, менш конвенційних шляхів впливу і також розрізняють формальну та неформальну політичну участь, де формальна участь регулюється законом і часто пов'язана з наявністю громадянства, а неформальна участь може бути доступною для всіх мешканців країни незалежно від їхнього громадянства, що розширює можливості залучення до політичного процесу. Важливим є також розмежування між автономною та мобілізованою участю, де автономна участь відображає свідомий вибір громадян брати участь у політичному житті, а мобілізована участь часто зумовлена зовнішнім тиском, страхом або матеріальними стимулами, що є типовим для недемократичних політичних режимів. Швидке зростання мобілізації та політичної участі, які є первинними аспектами модернізації, може створювати ризики для політичних інститутів, якщо вони не готові до таких змін, і саме тому деліберативні методи розглядаються як інструмент для розробки принципів громадської участі, що сприяють цивілізованості політичного процесу та об'єднанню людей (Косілова 2021: 130 -131, Махно 2024 134).

Політична участь виконує комплекс важливих функцій у суспільстві, серед яких особливе місце займає сприяння активному громадянству, оскільки саме через участь індивіди отримують можливість реалізовувати свої права та обов'язки, що формує підґрунтя для розвитку відповідального ставлення до політичного життя. Участь громадян виступає ключовим механізмом легітимації влади, оскільки підтримка, яку громадяни надають через вибори та інші форми політичної активності, забезпечує стабільність політичної системи, а також сприяє формуванню громадської думки, оскільки саме через обговорення та дискусії визначаються пріоритети суспільного розвитку. Іншим важливим акордом є роль політичної участі у процесі політичної соціалізації громадян, розвитку їхніх соціальних навичок, аналітичного мислення, відповідальності, що дозволяє формувати активну позицію у суспільстві.

Участь громадян у політичному житті може виступати каналом для вираження інтересів різних соціальних груп, здійснення контролю над владою, а також слугувати засобом зниження соціально-політичної напруги, що особливо актуально в умовах динамічних змін. Зміцнення демократії через залучення громадян розглядається як передумова для формування довіри до державних інституцій, а дані ОЕСР свідчать, що вища впевненість у можливості впливати на урядові процеси корелює з підвищенням рівня довіри до національного уряду, хоча лише близько 30% населення в середньому вважають, що політична система дозволяє їм реально впливати на дії уряду. Американські дослідження підтверджують, що навіть за умов розчарування станом демократії більшість громадян зберігають віру у власну здатність впливати на ситуацію та відчують відповідальність за це (Косілова 2021: 128).

Стан політичної участі в Україні має свої особливості та тенденції, що проявляються у динаміці електоральної активності громадян протягом періоду незалежності, і згідно з ретроспективним аналізом, відбувається поступове зниження явки на виборах: на президентських виборах цей показник знизився з понад 84% у 1991 році до приблизно 60-63% у 2014 та 2019 роках і ще більш помітне зниження спостерігалось на парламентських виборах, де явка з понад 70% у 1990-х роках впала до рекордно низьких 52,42% у 2014 році та 49,84% у 2019 році. Аналогічна тенденція простежується і на місцевих виборах, де у 2015 році явка склала 46,62%, що є нижчим за показники попередніх років, за винятком 2010 року. На ці показники у 2014-2019 роках суттєво вплинули зовнішні чинники, пов'язані з військовою агресією РФ, окупацією Криму та частини Донбасу, що призвело до неможливості проведення виборів на окупованих територіях та ускладнення реалізації виборчих прав для мешканців цих регіонів і внутрішньо переміщених осіб. Зокрема, внутрішньо переміщені особи були фактично позбавлені права голосу на місцевих виборах 2015 року через відсутність належного законодавчого врегулювання. Позачерговий

характер виборів 2014 та 2019 років, а також їх проведення у літній період могли додатково вплинути на зниження явки. З урахуванням цих обставин, показники явки у цей період не відображають у повній мірі реальну готовність громадян до електоральної участі, однак основною мотивацією для участі у виборах для українців залишається усвідомлення громадянського обов'язку (Татай 2021: 43-44).

Рівень участі громадян у діяльності політичних партій в Україні залишається низьким і демонструє тенденцію до подальшого зниження, що підтверджується даними соціологічних моніторингів, згідно з якими частка членів політичних партій скоротилася з 4,6% у 2006 році до 1,4% у 2011 році, а у 2014-2018 роках цей показник становив лише близько 1,1-1,4%. Кількість активних прихильників і членів партій у 2015 році оцінювалася на рівні приблизно 6,5%, що суттєво менше, ніж рівень волонтерської активності у той самий період, який складав 13-15% (Татай 2021: 45). Основною причиною низької підтримки політичних партій є високий рівень недовіри до них з боку громадян, які вважають, що партії не виконують своїх обіцянок, захищають інтереси лідерів і фінансових спонсорів, а не народу, не мають реального зв'язку з громадянами, залежать від олігархічних кланів, і, що не парадоксально, часто сприймаються як лідерські проекти, що активізуються лише під час виборчих кампаній, але це ще не найвеличніша проблема, оскільки додатково, недоліки функціонування партійної системи, внутрішньопартійні суперечки, скандали та конфлікти підривають довіру до партій, що призводить до падіння впевненості громадян у здатності існуючих політичних сил ефективно керувати державою, особливо це було помітно у 2016 році і це стало однією з причин кардинальних змін електоральних уподобань на виборах 2019 року. У контексті американського досвіду виборці також висловлюють побажання, щоб політика була більш громадянською та поважною, а домінування екстремальних голосів зменшувалося, що певною мірою резонує з

українською ситуацією недовіри до партій, які часто асоціюються з конфронтаційною політикою, але, не дивлячись на низьку активність у конвенційних формах політичної участі, українське суспільство має значний протестний потенціал, що проявляється у готовності громадян брати участь у протестних акціях, особливо у періоди політичних криз. Динаміка протестної активності в Україні має циклічний характер і часто співвідноситься з електоральними циклами, а спалахи масових протестів спостерігалися наприкінці 1980-х, у 1991-1993 роках, а також у 2000-х роках, зокрема під час кампанії «Україна без Кучми» та «Помаранчевої революції». Протестні акції нерідко набували мобілізаційного характеру, коли політичні сили використовували їх у боротьбі за владу (Мордовець 2014: 243). Події Євромайдану 2013-2014 років стали кульмінацією протестної активності, мобілізувавши значну частину суспільства, особливо молодь, і призвели до зміни влади. Протестні настрої залишалися високими і після 2014 року, що свідчить про стійкість протестного потенціалу в українському суспільстві, але ось реалізація права на мирні зібрання в Україні стикається з низкою проблем, серед яких відсутність чіткого законодавчого врегулювання та практика обмежень з боку органів влади, що ускладнює повноцінну реалізацію цього права (Мазур 2014: 179, Мордовець 2014: 244 -245).

Участь громадян у діяльності громадських організацій в Україні супроводжується зростанням кількості зареєстрованих об'єднань, особливо після спрощення законодавчих процедур у 2013 році, однак рівень реальної залученості населення до роботи таких організацій залишається одним із найнижчих у Європі, що свідчить про обмежений вплив цього сегмента громадянського суспільства на політичні процеси. Проблема низької довіри до громадських організацій є актуальною, оскільки значна частина з них функціонує як «псевдогромадськість», демонструючи кон'юнктурність, залежність від фінансових інтересів або політичних проектів, а також

створюється державними адміністраціями для імітації діалогу з суспільством, що підриває довіру до справжніх громадських ініціатив. Аналогічна ситуація спостерігається і у сфері профспілок, де, попри формальне зростання чисельності, реальне членство та вплив організацій зменшуються. Мотивація громадян до участі у громадських організаціях часто має прагматичний характер і зводиться до отримання особистої вигоди або заробітку, що відрізняє український контекст від практик інших країн, де більшість людей активно залучені до життя своїх спільнот і відкриті до інноваційних підходів до вирішення проблем громади. Загальний рівень політичної участі громадян України залишається низьким, особливо якщо йдеться про формальні, конвенційні форми, що значною мірою пояснюється низькою політичною ефективністю, відсутністю відчуття власної здатності впливати на владу, браком інтересу до політики, недостатньою компетентністю, низьким рівнем довіри до державних інститутів і громадських об'єднань, відсутністю традицій участі, а також розчаруванням від попереднього досвіду. Зберігаються патерналістські очікування від держави, що гальмує розвиток активної громадянської позиції. Формування нової культури громадянськості, яка передбачає активну участь і контроль над владою, розглядається як важливий напрям для подальшого демократичного розвитку країни. У багатьох країнах світу організації на кшталт Вестмінстерської фундації за демократію здійснюють діяльність, спрямовану на зміцнення парламентських інститутів і громадянського суспільства, підтримку інклюзивних політичних процесів, розширення прав і можливостей жінок, молоді та інших маргіналізованих груп (Мордовець 2014: 247 – 249, Климончук 2012:77). В свою чергу, популістські настрої мають вплив на політичну участь, оскільки популістські установки позитивно корелюють із неінституційними формами участі, такими як підписання петицій, онлайн-активність, але не з явкою на виборах. Популізм здатен мобілізувати громадян через почуття ідентичності, моральне обурення, емоції, зокрема гнів, і водночас може зменшувати нерівність у політичній участі, пов'язану з рівнем освіти та доходу,

оскільки сильніше мобілізує громадян із нижчим соціально-економічним статусом і це, безумовно, підтверджує тезу про те, що популізм може виконувати певну коригуючу функцію для демократії, залучаючи до політичного процесу групи, які відчують себе виключеними з нього. Відчуття, що політична система не дозволяє звичайним людям мати голос, створює підґрунтя для популістської мобілізації, що теж відображено у сучасних дослідженнях (Anduiza, Guinjoan, Rico 2019: 117).

Сучасні процеси трансформації моделей політичної участі серед молоді характеризуються зростанням активності у нових, альтернативних формах, до яких належать онлайн-активізм, участь у демонстраціях, бойкоти, що свідчить про переорієнтацію молодих людей на ті канали впливу, які вони вважають більш ефективними для просування власних інтересів, тоді як традиційні інституційні механізми часто сприймаються як недостатньо дієві. Така перевага альтернативних форм участі не обов'язково свідчить про втрату довіри до демократичних інститутів у цілому, оскільки європейські дослідження демонструють, що молодь часто має навіть вищий рівень довіри до голосування як інструменту впливу, ніж старші покоління, особливо на рівні європейських інституцій, що пов'язано з більш вираженим відчуттям європейської ідентичності. Молодіжна участь зазвичай має індивідуалізований характер, орієнтується на вирішення конкретних проблем і прагне досягнення ефективних результатів, що відрізняє її від колективних форм політичної активності попередніх поколінь (EACEA: 5,6, 7, 13, 14). Молодь, яка становить близько п'ятої частини світового населення, виступає джерелом інновацій і творчої енергії, однак стикається з численними бар'єрами у сфері освіти, працевлаштування, а також із різними проявами дискримінації, що обмежує її можливості для повноцінної участі у політичному житті. На глобальному рівні молоді люди недостатньо представлені у формальних політичних інститутах, оскільки лише 1,65% парламентарів у світі мають вік 20-29 років, а 11,87% –

30-39 років, при цьому середній вік парламентарів становить 53 роки, а у третині країн світу віковий ценз для обрання до національного парламенту встановлений на рівні 25 років або вище. Після масштабних суспільно-політичних подій, таких як Арабська весна, значна частина молоді залишалася політично активною, однак віддавала перевагу участі у політичних рухах, а не у формальних партіях, що часто було зумовлено розчаруванням у політичному керівництві та інститутах. Програми підтримки молодіжних парламентів, зокрема ті, що реалізуються за підтримки WFD, створюють для молоді можливість висловлювати власну позицію та брати участь у політичному процесі, що може сприяти позитивним суспільним змінам (WFD 2020: 3).

2.2. Перспективи посилення політичної участі громадян у демократичних процесах

Що більше розглядається процес формування громадянського суспільства, то стає очевидним, що цей процес не лише характеризується багатогранністю і суперечливістю, а й відзначається значною тривалістю, оскільки зміни, які відбуваються у суспільстві, охоплюють різні сфери життєдіяльності, включаючи економічну, політичну, соціальну та духовну, і саме підвищення ролі звичайних громадян та їх добровільних об'єднань у цих сферах зумовлює актуальність як теоретичних, так і практичних аспектів поняття громадянського суспільства, адже без активної участі громадян у суспільних процесах неможливо досягти реальних змін у політичній свідомості, яка, у свою чергу, виступає необхідною умовою демократизації суспільства, що підтверджується тим, що демократичні перетворення завжди супроводжуються трансформаціями у політичній

свідомості населення, і саме ці трансформації визначають напрямок і глибину демократичних змін. В умовах, коли країна перебуває у стані повномасштабної війни, питання формування політичної свідомості набуває особливої гостроти, оскільки саме в такі періоди суспільство стикається з необхідністю переосмислення власних цінностей, норм і моделей політичної участі, а також з потребою у створенні ефективних механізмів мобілізації громадян для участі у модернізаційних перетвореннях, що передбачає не лише зміну інституціонального середовища, а й формування політичної системи, заснованої на принципах політичного плюралізму, конкуренції та ефективної артикуляції й погодження інтересів різних соціальних груп, де кожна група отримує можливість впливати на прийняття політичних рішень через змагальні канали мобілізації. Особливості взаємовідносин у системі влада – суспільство проявляються у тому, що політична участь громадян у модернізаційних процесах відображає не лише рівень їхньої політичної свідомості, а й ступінь інституційного та мотиваційного забезпечення включення громадян у ці процеси, оскільки без належної інституційної підтримки та мотивації громадяни можуть шукати альтернативні, неінституціональні канали реалізації своїх інтересів, що свідчить про необхідність переосмислення суті владних відносин, які мають трансформуватися з відносин панування і підпорядкування у відносини рівноправної взаємодії між різними суб'єктами політичного процесу, де розподіл ролей і обов'язків здійснюється на основі погодження між функціонально та організаційно різними, але рівними суб'єктами. Політична свідомість громадян виступає ключовим чинником у формуванні демократичного суспільства, оскільки саме вона визначає здатність громадян приймати виважені політичні рішення, а також впливати на характер і зміст політичних процесів, що відбуваються у суспільстві, і якщо влада не забезпечує належного рівня інституційної підтримки для реалізації громадянської активності, то така активність може набувати неінституціональних форм, що ускладнює процес погодження інтересів і знижує ефективність політичної

системи загалом. Водночас влада розглядає громадянське суспільство як важливу частину електорату, особливо під час виборчих кампаній, оскільки організованість громадських об'єднань дозволяє здійснювати моніторинг суспільних настроїв значно ефективніше, ніж це можливо у випадку розрізнених індивідів, і саме через такі механізми влада отримує можливість не лише реагувати на суспільні запити, а й формувати власну політичну стратегію з урахуванням інтересів різних соціальних груп (Требін 2013: 9, 7, 117).

Особливістю українського суспільства є те, що на відміну від західних країн, де економічна модернізація зазвичай вважається природним стимулом до зростання політичної активності громадян — завдяки розширенню доступу до матеріальних і когнітивних ресурсів, що веде до переходу від орієнтації на виживання до прагнення до самореалізації — в українському контексті цей процес ускладнюється. Причиною є вагомий, а подекуди й визначальний вплив політичних і ідеологічних чинників, які перешкоджають об'єднанню суспільства навколо довгострокових модернізаційних цілей. В результаті, економічні передумови для розвитку політичної участі часто нівелюються через брак політичної єдності та стратегічного бачення. (Ротар 2012: 103). Політична свідомість здатна позитивно впливати на рівень освіти громадян, формуючи в них здатність критично мислити, аналізувати інформацію та робити зважені висновки. Завдяки цьому підвищується об'єктивність у сприйнятті політичних подій і процесів, що, у свою чергу, сприяє свідомішій участі в політичному житті та прийняттю відповідальних рішень. (Венгер, Постол 2023: 95). Моделі політичної участі, які використовують громадяни України, формуються під впливом національного політико-інституційного середовища, що має свою специфіку. Воно включає як офіційні, формалізовані інститути влади, так і неформальні механізми взаємодії, що виникають на основі ментальних установок, історичних традицій та політичної культури українського суспільства. Така поєднана структура визначає особливості громадянської

активності та способи впливу населення на політичні процеси.(Ротар 2012: 103-104). Трансформаційна природа політичної системи України, її особливості, а також характер взаємодії між владою та громадянами сприяли формуванню трьох ключових моделей політичної участі. До них належать електоральна модель, що передбачає участь у виборах як основну форму впливу на владу; протестна модель, яка проявляється у вуличних акціях, мітингах і громадянській непокорі як способі висловлення незгоди з політичним курсом; та дискурсивна модель, що полягає в участі громадян у публічних обговореннях, консультаціях, форумах, тобто у формуванні політичного порядку денного через діалог та комунікацію.(Ротар 2012: 104). Політична свідомість особистості є багатовимірним і складним феноменом, який не зводиться лише до пасивного відображення поточних політичних реалій. Її основне завдання — сприяти розвитку політичного мислення, формуванню критичного ставлення до політичних процесів і орієнтації на перспективу. Політична свідомість має бути спрямована не лише на осмислення наявного стану справ, а й на активне вдосконалення знань, умінь та навичок, необхідних для ефективної участі в політичному житті в майбутньому.(Венгер, Постол 2023: 95).

Попри розчарування, пов'язані з практичними недоліками функціонування української демократії, електоральна модель політичної участі продовжує відігравати ключову роль у системі влади. Вона залишається дієвим інструментом для легітимної зміни політичного керівництва, а участь громадян у виборах — одним із основних способів впливу на політичні процеси та формування курсу державної політики.(Ротар 2012: 104). Особливості електоральної моделі участі громадян в Україні зумовлені комплексом чинників соціально-економічного, ідеологічного та інституційного характеру. У взаємодії ці фактори формують уявлення громадян про політичну реальність, впливають на їхнє сприйняття подій, самооцінку, спосіб мислення та поведінку в

політичній сфері. Вони визначають характер відносин громадян з політичними інститутами й лідерами, а також рівень їхньої суб'єктивної готовності до сприйняття певних життєвих орієнтирів, цілей, цінностей, норм і моделей політичної участі. Це включає не лише поведінкові стереотипи, але й символічні елементи — такі як мова, політичні гасла та форми комунікації. (Ротар 2012: 104).

Застосування електоральної моделі політичної участі в Україні часто супроводжується практикою використання адміністративного ресурсу, що спотворює сам принцип демократичного вибору. Така практика сприяє збереженню та відтворенню патрон-клієнтальних відносин між політичною елітою та громадянами. У цьому контексті голосування перетворюється з акта вільного волевиявлення на форму залежності, в якій підтримка виборців забезпечується не ідеями чи програмами, а обіцянками матеріальних або особистих вигод. Це підриває довіру до виборчої системи та гальмує розвиток політичної культури громадян. (Ротар 2012: 104). Здебільшого відновлення мобілізаційних форм політичної участі ініціюється представниками регіональної чи місцевої влади. Через такі механізми вони не лише реалізують вказівки центральної влади щодо забезпечення підтримки її політичного курсу, а й водночас зміцнюють власну позицію, використовуючи участь громадян як засіб легітимації своєї діяльності. У цьому контексті мобілізація набуває інструментального характеру — вона спрямована не стільки на залучення громадян до реального впливу на політику, скільки на підтвердження лояльності до існуючої системи управління. (Ротар 2012: 104). З одного боку, патрон-клієнтальні відносини виступають своєрідним механізмом стабілізації, що дозволяє частині суспільства почуватися захищеною в умовах політичної невизначеності. Вони можуть слугувати адаптивною відповіддю на слабкість інституцій та нерозвиненість формальної політичної участі. Проте з іншого боку, така модель суттєво гальмує процес демократизації, оскільки

перешкоджає становленню рівноправних, горизонтальних відносин у політичному просторі. Патрон-клієнтаризм підміняє собою справжні інститути громадянського суспільства, знижує мотивацію до самостійної участі громадян у прийнятті рішень і зберігає ієрархічну, залежну модель відносин між владою та суспільством. (Ротар 2012: 104). Електронна участь здатна приносити відчутні позитивні результати для конкретної спільноти за умови, що вона має сталий характер і підтримується активною залученістю громадян. Регулярна та усвідомлена участь у цифрових платформах дозволяє не лише оперативно реагувати на проблеми, а й формувати ефективний зворотний зв'язок між суспільством і владою, сприяючи підвищенню прозорості, довіри та ефективності управлінських рішень. (Нагорна 2024: 246).

В українському суспільстві склалася ситуація, коли на відміну від західних країн, де економічна модернізація розглядається як природна основа для зростання масової політичної участі, оскільки збільшення економічних і когнітивних ресурсів населення сприяє переходу від домінування цінностей виживання до орієнтації на самовираження, в Україні цей процес ускладнюється значним впливом політичних та ідеологічних чинників, які нерідко набувають вирішального значення і не сприяють об'єднанню суспільства навколо стратегічних завдань модернізації, що, у свою чергу, впливає на характер політичної участі громадян. Політична свідомість у цьому контексті може виступати чинником підвищення рівня освіти громадян і забезпечувати більш неупереджене сприйняття політичних подій, однак моделі політичної участі, які використовують громадяни України, формуються під впливом особливостей національного політико-інституціонального середовища, що поєднує як формальні політичні інститути, так і неформальні практики, зумовлені специфікою політичної культури українського соціуму, і саме ця комбінація визначає характер політичної активності. Трансформаційний характер політичної системи України, а також принципи взаємодії між владою і

громадянами, стали підґрунтям для формування трьох основних моделей політичної участі, серед яких виділяються електоральна, протестна та дискурсивна, причому кожна з них відображає певні аспекти взаємовідносин між громадянами та політичними інститутами, а також особливості політичної культури. Політична свідомість особистості не повинна обмежуватися лише відображенням поточної політичної реальності, оскільки її завдання полягає у формуванні політичного мислення, здатного до подальшого розвитку та вдосконалення, що дозволяє громадянам більш усвідомлено брати участь у політичному житті.

Електоральна модель політичної участі, незважаючи на розчарування, які виникають у зв'язку з практикою функціонування української демократії, зберігає своє значення як реальний механізм зміни влади, а участь громадян у виборах виступає інструментом впливу на політичний процес, при цьому особливості цієї моделі визначаються сукупністю соціально-економічних, ідеологічних та інституційних чинників, які формують установки, способи сприйняття дійсності, самооцінку, мислення і діяльність громадян, а також визначають їхні взаємини з політичними інститутами і лідерами, відображаючи суб'єктивну готовність до прийняття певних життєвих орієнтирів, цінностей, норм, стереотипів участі, мовних формул і гасел. Застосування електоральної моделі політичної участі супроводжується використанням адміністративного ресурсу, що сприяє відтворенню патрон-клієнтальних зв'язків між політичною елітою та громадянами, і ця практика часто ініціюється представниками регіональної або місцевої влади, які використовують мобілізаційні форми політичної участі для виконання завдань центральної влади, підтримки політичного курсу та забезпечення власної легітимації. З одного боку, патрон-клієнтальні зв'язки можуть розглядатися як своєрідний захисний механізм суспільства від політичної нестабільності, проте з іншого боку, вони створюють суттєві перешкоди для демократизації, ускладнюють формування

горизонтальних зв'язків у політичній сфері та підміняють собою механізми громадянського суспільства, що негативно впливає на розвиток політичної культури. Електронна участь, за умови її постійності та активності, здатна забезпечити позитивні результати для окремих спільнот, оскільки вона відкриває нові можливості для залучення громадян до політичного процесу та сприяє підвищенню ефективності громадянської активності (Ротар 2012: 103-104).

В електоральній моделі політичної участі громадян України ключові риси концентруються у її геоструктурних особливостях, оскільки результати президентських виборів 1991, 1994, 1999 та 2010 років значною мірою визначалися виборцями східних регіонів, хоча переможці цих виборчих кампаній активно використовували ідеологічні наративи, характерні для західних областей, що свідчить про складну взаємодію регіональних ідеологічних орієнтацій. Західна Україна з початку постсоціалістичних трансформацій виступала осередком політичних інновацій, орієнтованих на київських політиків із прозахідними, демократичними поглядами, тоді як східні регіони залишалися на периферії цих процесів, і водночас сформувалася своєрідна схема, за якою східні області контролювали економічний сектор країни, а західні регіони займалися формуванням державної ідеології, опікувалися системою освіти та визначали напрями зовнішньої політики. Лише під час виборів 2004 року політичне лідерство на загальнонаціональному рівні здобув кандидат, ідеї якого відповідали політичному центру країни, що був представлений західними регіонами. Регіональні інтереси стабільно займають провідні позиції у мотивації електорального вибору громадян, причому ці інтереси можуть мати як ідеальний, так і матеріальний характер, а в умовах незавершених політичних трансформацій вони наповнюються боротьбою за політичний статус територій, що можна інтерпретувати як основу для духовного й матеріального розвитку регіону. Формування регіональних

політичних інтересів пов'язане з появою політичного простору мобілізаційного типу, в якому прагнення до модернізації відносин між центром і регіонами, а також між самими регіонами, супроводжується необхідністю представлення економічних, соціальних і культурних інтересів регіону у політичному центрі.

Особливості електоральної моделі політичної участі в Україні значною мірою визначаються можливістю використання різних форм електорального протесту, які проявляються у ситуативно-протестних, системно-протестних та активно-протестних формах, причому остання з них є найбільш показовою, оскільки характеризується стійкістю, повторюваністю у часі та тенденцією до посилення, що відображає ставлення громадян до чинної системи влади. В умовах, коли демократичні стандарти виборів і виборчого процесу часто порушуються, протестне голосування стає для громадянина способом висловити невдоволення організацією виборів, а для політиків – інструментом для розуміння суспільних настроїв. Тривалий період моделювання електоральної участі в Україні відбувався на тлі делегативної демократії, і одним із критеріїв успішності демократизації та подолання делегативних рис є характер політичної участі громадян у кризових ситуаціях. Зростання протестної активності спостерігається тоді, коли окремі політичні інститути не виконують своїх функцій, а політична участь громадян визначається переважно мобілізаційними практиками влади, що призводить до появи безформеного плюралізму з високим рівнем фрагментації суб'єктів електорального процесу, коли жоден із них не здатен домінувати чи спрямувати зусилля на досягнення політичного консенсусу, і така ситуація може спонукати громадян до використання більш активних форм протестної участі, які виходять за межі традиційних виборчих процедур (Ротар 2012: 105-106).

У протестній моделі політичної участі політичний протест розглядається як організований спротив громадян політичній системі, офіційному курсу чи окремим політичним рішенням, причому цей спротив реалізується через

різноманітні способи, що відповідають актуалізованим вимогам часу, і саме така форма активності часто сприймається владою як небажане явище, здатне дестабілізувати політичне й економічне життя країни, навіть якщо протест має конвенційний характер. Інституційним підґрунтям для розвитку протестних форм політичної участі виступає процес становлення політичної опозиції та особливості її функціонування, однак одним із ключових чинників, що стримують формування ефективної моделі конвенційного протесту, стала стратегія ігнорування, яку влада обирає як основний механізм взаємодії з невдоволеними громадянами, що унеможливорює конструктивний діалог і посилює напругу у суспільстві, але ж, слід сказати, що остаточне оформлення протестної моделі політичної участі в Україні відбулося у третьому президентському електоральному циклі, коли міжвиборчий протест поєднався з електоральним, проте опозиційним силам не вдалося надати протестним акціям такого масштабу, який би став критичним для влади, оскільки не була забезпечена підтримка більшості населення, не вдалося залучити до протесту середній клас, молодь, інтелігенцію, не було створено системного і консолідованого механізму опору, а також не досягнуто системності дій у всіх регіонах, що могло б підкреслити загальнонаціональний характер протесту. Недостатній рівень розвитку соціокультурних характеристик суспільства призвів до поширення соціальної аномії, дезорієнтації та політичної роз'єднаності, а кризи політичного розвитку, які є типовими для транзитних країн, мають системний характер і призводять до деформації функцій держави, що негативно впливає на подальшу траєкторію розвитку країни. В свою чергу, дискурсивна модель політичної участі передбачає створення простору для обговорення стратегічних напрямів державної політики, і цей простір формується завдяки поширенню комунікативних практик, які стають основою нового типу політичної культури, проте в Україні ця модель перебуває лише на етапі становлення, оскільки громадяни ще не набули навичок відкритого й вільного обговорення політичних проблем, не беруть активної участі у

громадських дискусіях і не ініціюють обговорення важливих для суспільства питань. Дискурс участі спирається на давні традиції та історичний досвід, у результаті чого розрізняють участь як структурний принцип і як принцип дії постіндустріального суспільства, причому у вузькому сенсі йдеться про політичну участь, а у ширшому – про залучення до всіх сфер суспільного життя (Ротар 2012: 107 - 108).

Політична участь, як і забезпечення свободи та справедливості, розглядається серед фундаментальних принципів демократичного устрою, і в сучасних суспільствах її значення постійно зростає, що відображається у закріпленні права на участь у політичному житті як у міжнародно-правових актах, так і у внутрішньому законодавстві. Політична участь відіграє ключову роль у забезпеченні життєздатності демократичного устрою, оскільки через неї реалізуються важливі соціальні й управлінські функції. Вона виступає механізмом вираження та узгодження інтересів як окремих громадян, так і соціальних груп, забезпечує формування виборних органів влади, слугує інструментом контролю за діяльністю державних інституцій, сприяє залученню населення до процесу вироблення й реалізації політичних рішень, а також відіграє значну роль у політичному вихованні, зниженні суспільної напруги та подоланні відчуження громадян від державних структур. Участь у політиці може бути як формою підтримки, так і способом протесту проти політичних рішень, і покликана впливати на хід політичного процесу через використання громадянами своїх конституційних прав. Для її ефективної реалізації необхідний щонайменше базовий рівень політичної обізнаності та зацікавленості, що дозволяє громадянам сформувати усвідомлену позицію стосовно державного устрою, політичних інституцій та функціонування правової системи. Наявність мотивації до участі в політичному житті має підтримуватись як з боку державних структур, так і через активність громадянського суспільства. У межах демократичного устрою політична участь

тісно пов'язана з такими елементами, як вільний доступ до інформації, виборче право, свобода об'єднання та політична конкуренція. Саме завдяки цим умовам участь громадян дозволяє узгоджувати інтереси різних соціальних груп із діями політичної еліти, впливати на державну політику, здійснювати контроль за реалізацією рішень, делегувати повноваження керівникам та легітимізувати владу. Принцип верховенства права виступає запобіжником від зловживань як з боку посадовців, так і громадян, забезпечуючи справедливий баланс у суспільстві. Громадянське суспільство, у свою чергу, набуває реального змісту через створення широкої мережі незалежних об'єднань та організацій, що охоплюють економічну, культурну, освітню, наукову, правозахисну та благодійну сфери. Його структуру доповнюють політичні партії, профспілки, суспільні рухи, засоби масової інформації, що не лише відображають, а й формують громадську думку, слугують каналами суспільного впливу. Вибори, референдуми, а також елементи судової та правоохоронної системи, які залежать від громадського контролю, є інструментами захисту інтересів громадян.(Требін 2013: 179 - 181).

Серед основних індикаторів, що дозволяють оцінити рівень розвитку громадянського суспільства в державі, виділяється ступінь залучення громадян до діяльності громадських об'єднань, тобто до так званого третього сектору, і при аналізі цього явища та його впливу на становлення громадянського суспільства в Україні варто зазначити, що, незважаючи на те, що абсолютна більшість населення не є членами жодної громадської організації, суспільний запит на вплив інституцій громадянського суспільства залишається досить відчутним. Дані соціологічних досліджень свідчать, що участь у громадських організаціях розглядається громадянами як одна з найефективніших форм впливу на процес ухвалення рішень і управління як на державному, так і на місцевому рівнях, а на громадські організації покладаються очікування щодо вирішення широкого спектра проблем, серед яких контроль за діяльністю влади,

виконання правозахисної та соціальної функцій, участь у розробці політичних рішень, робота у дорадчих органах, подання пропозицій, захист навколишнього середовища, організація протестних акцій, проведення незалежних аналітичних досліджень. Значна частина громадян України — 52 % — переконані у необхідності громадських організацій для країни, ще 25 % вважають їхню діяльність важливою, і лише 9 % дотримуються думки, що такі організації не потрібні, а також відзначається тенденція до зростання частки громадян, які визнають позитивний вплив діяльності громадських організацій на стан справ у суспільстві. Водночас спостерігається високий рівень усвідомлення серед громадян необхідності їхнього впливу на зміст державної політики та ухвалення політичних рішень, а також підвищення відповідальності та підконтрольності органів державної влади і посадових осіб суспільству, причому 40 % респондентів вважають, що реальний вплив на ухвалення державних рішень мають здійснювати пересічні громадяни, яких ці рішення стосуються, незалежно від рівня їхньої компетентності, ще 37,2 % виступають за вплив тих громадян, які є компетентними у відповідних питаннях, 9,1 % вважають, що цим повинні займатися виключно державні управлінці та політики, а 12,8 % не визначилися з цього питання. Більшість опитаних також підтримують ідею підконтрольності дій влади громадськості та суспільству. В Україні протягом років незалежності активно відбувається процес формування та державної реєстрації громадських об'єднань, і кількість таких організацій, зареєстрованих органами виконавчої влади та юстиції, щороку зростає: на початку 2013 року було зареєстровано 74 500 громадських організацій, 28 852 профспілки та їх об'єднання, 14 055 благодійних організацій, 15 018 об'єднань співвласників багатоквартирних будинків і 1426 органів самоорганізації населення, що свідчить про поступове розширення мережі інститутів громадянського суспільства(Требін 2013: 183-184).

Організовані форми громадської активності на сьогодні охоплюють практично всі сфери суспільного життя, і в структурі громадських організацій за напрямками діяльності найбільшу частку у 2011 році становили оздоровчі та фізкультурно-спортивні об'єднання, які складали 16,6 % від загальної кількості, тоді як професійні та молодіжні організації становили відповідно 10,3 % і 9,5 %, об'єднання ветеранів та інвалідів — 8,5 %, а освітні та культурно-виховні — 5,2 %. Протягом 2011 року громадськими організаціями всіх рівнів було проведено 467,9 тисяч масових заходів, серед яких найбільшу частку займали лекції та зустрічі — 33,7 % (157,5 тисяч заходів), а також з'їзди, конференції, збори — 17,1 % (80 тисяч заходів). За часткою економічно активного населення, працевлаштованого у громадських організаціях, Україна знаходиться на рівні Румунії та Польщі, оскільки лише близько 1 % економічно активного населення працює у громадських організаціях, тоді як у Чехії та Угорщині цей показник становить 1,7 % і 2 % відповідно, а в Німеччині — 6,8 %. Частка інститутів громадянського суспільства у ВВП України у 2010 році становила 0,73 %, що менше, ніж у Чехії (1,3 %), Франції (4,2 %), Бельгії (5 %), Канаді (7,9 %), і навіть порівняно з попереднім роком цей показник зменшився (0,78 %).

Волонтерство та благодійна діяльність є одними з важливих сфер функціонування громадянського суспільства в Україні. Хоча перші прояви волонтерського руху з'явилися ще в 1990-х роках, офіційно цей напрямок було визнано лише у 2003 році. Наймасовішим волонтерським проєктом стала підготовка до Євро-2012, яка об'єднала понад 12 тисяч добровольців. Водночас рівень участі населення у волонтерських ініціативах залишається порівняно низьким близько 10 %, тоді як у багатьох країнах Європейського Союзу цей показник наближається до 40 %. В Україні поступово набирають ваги й інші інституційні форми громадянської активності зокрема незалежні аналітичні центри. На початок 2012 року у світовій базі даних Пенсільванського університету було зафіксовано 47 таких організацій, що дозволило Україні

зайняти 25 позицію у світовому рейтингу та третє місце серед країн Східної Європи після Росії (122 центри) та Румунії (54 центри). Хоча ці цифри виглядають скромно в порівнянні зі США, де функціонує понад 1800 подібних установ, у межах пострадянського простору цей результат є досить значущим. Проте проблема залишається: кількість громадських організацій у перерахунку на кількість населення значно нижча, ніж у країнах Європейського Союзу. Наприклад, в Україні на 10 тисяч осіб припадає лише 17 організацій, у той час як в Естонії 201, у Хорватії 55, а в Угорщині 46. Як зазначалося у Посланні Президента України до Верховної Ради у 2013 році, попри статистичне зростання таких інституцій, рівень горизонтальної самоорганізації громадян та спільних дій залишається мізерним. Причина цього криється у слабкій довірі громадян до громадських структур, через що участь у таких організаціях не сприймається як соціально значуща діяльність і не є пріоритетом у повсякденному житті українців. (Требін 2013: 184 – 189).

Найглибшим проявом участі громадян у політичному житті є їхнє залучення до діяльності політичних партій. Саме через партії відбувається організація й спрямування політичної динаміки, визначається її логіка, рівень упорядкованості та способи досягнення влади. Ці структури формують не лише політичні стратегії, а й активно впливають на розвиток політичної свідомості громадян і засвоєння ними норм демократичного життя. Як об'єднання на добровільних засадах, політичні партії виступають фундаментальними опорами громадянського суспільства, адже саме вони створюють умови для реальної політичної конкуренції. (Требін 2013: 189 - 192). Законні, прозорі та демократичні вибори мають потужний виховний потенціал: вони сприяють формуванню у громадян поваги до закону, правової свідомості, почуття особистої відповідальності та здатності робити свідомий вибір. Політичний процес відображає неперервний хід подій у суспільно-політичному житті, у той час як політичні трансформації є його переломними моментами, що позначають

переходи від одного стану до якісно нового рівня. Такий розвиток передбачає поступове ускладнення політичних структур, вдосконалення культури участі та зростання компетентності у сфері політики. Аналіз політичної участі охоплює низку понять — її природа, різновиди, учасники, мотиви та моделі залучення до політичної діяльності. (Ханстантинов 2017: 81 - 83).

Однією з ключових можливостей, завдяки якій звичайний громадянин може долучитися до політичного життя, є його залучення до процесів через політичну участь. Вона передбачає свідому, добровільну й ініціативну діяльність особи, спрямовану на вплив на роботу політичних інститутів, ухвалення рішень і загальне функціонування державної влади. Як підкреслює Ханстантинов (2017: 83), така участь ґрунтується на особистій відповідальності й прагненні бути частиною політичного процесу. У коло учасників політичної взаємодії входять дорослі громадяни, окремі соціальні верстви, а також різні політично активні об'єднання. Науковці виокремлюють кілька основних форм політичної активності: це може бути як проста реакція на зовнішні політичні сигнали, так і більш усвідомлена участь у виборах або референдумах на місцевому чи загальнодержавному рівні. До неї також належить участь у діяльності партій, акції громадянської непокорі або, в екстремальних випадках, насильницькі форми протесту. Види участі класифікують за кількома критеріями: вона може бути індивідуальною або колективною, добровільною чи примусовою, активною або пасивною, відповідати усталеним традиціям або мати новаторський характер, бути спрямованою на збереження чинного порядку або на його радикальну зміну. (Ханстантинов 2017: 83).

У державах із авторитарним або тоталітарним устроєм найчастіше домінує мобілізаційна форма участі, яка базується не на добровільності, а на примусі або інструментальному заохоченні до участі у суспільно-політичних подіях. Такий тип залучення громадян є, по суті, способом політичної маніпуляції — він лише створює видимість народного впливу на політику,

приховуючи справжню централізацію влади. Натомість у демократичному контексті політична участь виконує важливі функції: вона сприяє особистісному розвитку, розкриваючи громадянський потенціал людини, необхідний для розв'язання загальносуспільних викликів; водночас вона формує зв'язок між суспільством і політичними інститутами, дозволяючи здійснювати контроль над владою знизу. Проте ефективна політична включеність передбачає наявність ряду умов — від належного рівня добробуту і освіти до гарантованих політичних прав і свобод. Тип та інтенсивність участі залежать від багатьох чинників — структури політичної системи, впливу середовища, механізмів політичної соціалізації, а також внутрішніх переконань, політичної культури, пріоритетів, ціннісних орієнтирів і соціальних установок індивіда. (Ханстантинов 2017: 84). Політична діяльність є унікальною формою суспільної активності, яка охоплює всю сферу політичного життя. Через неї різні суб'єкти — від окремих осіб до націй і соціальних груп — виявляють своє ставлення до навколишньої політичної реальності, подій, процесів, цінностей і чинної системи влади. Як базова категорія політичної науки, вона відображає рівень політичної зрілості як індивіда, так і суспільства загалом, а також їхню здатність брати участь у формуванні й реалізації політичних відносин. Основою для включення в політичну діяльність слугують конкретні політичні інтереси, які притаманні окремим людям і соціальним верствам. Саме ці інтереси формують цілі діяльності, а отже — спонукають до пошуку найбільш ефективних способів їх досягнення. (Ханстантинов 2017: 143).

Тепер щодо одного з найголовніших нюансів - політична діяльність передбачає наявність комплексу об'єктивних і суб'єктивних умов, які охоплюють як суб'єктів і об'єкти діяльності, так і специфічні відносини між ними, а також мотиви, що визначають способи впливу суб'єктів на об'єкти, формування мети та програми діяльності, здійснення конкретних дій для досягнення визначених результатів, а також організацію контролю за перебігом

процесу і його підсумками. Спрямованість політичної діяльності може полягати як у збереженні, так і у зміні існуючого суспільного чи державного стану, а також у прагненні покращити позиції суб'єктів політичної діяльності, що може відбуватися як на основі дотримання чинних законів, політичних і правових норм, так і шляхом внесення змін до них. Для досягнення поставлених цілей застосовуються різноманітні засоби впливу, серед яких адміністративні, правові, економічні, соціальні та моральні інструменти, а участь громадян у політичному житті реалізується через такі практичні заходи, як демонстрації, маніфестації, пікетування, мітинги, вибори представницьких органів, а також різноманітні кампанії, організовані політичними партіями та організаціями. Політична участь охоплює здійснення громадянами різних дій і заходів, спрямованих на реалізацію власних інтересів, потреб і поглядів шляхом впливу на державні органи та громадські організації, а також виконання ними прийнятих рішень. У сучасному цифровому суспільстві політична участь набуває нових форм, оскільки з поширенням масового інтернету, зростанням ролі соціальних мереж і впровадженням інформаційно-комунікаційних технологій з'являються такі явища, як електронна демократія, цифрові громадяни та цифрова громадянськість, що відображає тенденцію до інтеграції цифрових технологій і веб-ресурсів у процеси державного врядування, забезпечуючи залучення громадян до управлінських процесів в онлайн-просторі. Електронне врядування передбачає використання широкого спектра інструментів електронного залучення, які охоплюють інформування, консультації та участь, і до інструментів інформування належать пошукові запити, розсилки електронної пошти, переклад інформації кількома мовами, електронні публічні звіти, електронний зворотний зв'язок, до інструментів консультування — дискусійні форуми, електронні громадські журі, моніторинг електронних повідомлень, збір і надання відповідей на актуальні проблемні питання, до інструментів участі громадян — онлайн-опитування, електронне голосування, електронні петиції, електронні консультації, що дозволяє

громадянам брати участь у політичному житті через цифрові канали (Харитонов 2017 143 – 145).

Саме тому сучасні інформаційні практики вже давно не обмежуються звичкою читати одну місцеву газету вранці, оскільки на зміну цьому прийшов різноманітний підхід, що поєднує різні медіаформати та засоби масової інформації, формуючи для кожної людини індивідуальний «репертуар новин». Особливості онлайн політичних комунікацій полягають у створенні нового комунікативного простору, де соціальні медіа — сторінки, групи, канали, форуми, блоги — стають майданчиками для політичних дискусій і комунікацій, а також у появі нових політичних акторів, серед яких блогери, боти, ботоферми, анонімні користувачі чи канали, здатні поширювати провокативну або фейкову інформацію, ініціювати обговорення, провокувати інформаційний резонанс. Феномен блогерства набуває значення як інструмент впливу на цільову аудиторію, а медіаполітика характеризується домінуванням медійної впливовості над традиційною повагою до статусів. З'являються нові форми негативних і маніпулятивних технологій, спрямованих на ініціювання дискусій чи провокування — хайп, флейм, хейт, а також формується ілюзія віртуальної рівності у соціальних медіа, коли здається, що голос кожного має однакову вагу, і відбувається підміна експертності, оскільки кожен може висловлювати свою думку незалежно від рівня обізнаності у питаннях. Діджиталізація відкриває перспективу мобілізаційного потенціалу соціальних мереж, що проявляється у можливості мобілізації громадян через соціальні мережі, виникненні горизонтальних зв'язків і формуванні так званої «революції знизу». Сформовані цінності та знання виступають орієнтирами для особистості, проявляючись у різних формах політичної участі, які можуть як стабілізувати, так і дестабілізувати суспільство, впливати на мовні уявлення, норми, а також відображати тип політичної системи, соціально-економічні та культурні умови життя. Події, що відбуваються в сучасній Україні, стимулюють зміну

політичних поглядів і установок значної частини населення, що впливає на трансформацію суспільних орієнтацій (Нагорна 2024: 245- 246).

Отже, як висновок, можна вказати, що феномен політичної участі громадян виступає фундаментом будь – якого демократичного суспільства як показано в тексті вона відображає активну позицію громадян щодо політичних процесів їхнє прагнення впливати на формування державної політики та функціонування політичних інститутів. Розмаїття підходів до визначення її суті свідчить про багатогранність від розуміння як добровільної діяльності спрямованої на участь у виборах та формуванні політики до констатації можливості примусової участі що веде до розрізнення автономної та мобілізованої форм. Важливим є поділ на індивідуальну та колективну участь а також на конвенційні законні та неконвенційні незаконні форми конвенційна включає голосування участь у партіях та організаціях контакти з владою тоді як неконвенційна охоплює протести акції громадянської непокори і навіть насильство. Демократія як влада народу передбачає активну участь громадян у виробленні та прийнятті політичних рішень історична еволюція демократії від безпосередньої до представницької та їх сучасне поєднання підкреслює постійну важливість залучення громадян до контролю за владою. Теоретичні концепції соціології показують два основні підходи конструктивний структурний функціоналізм теорія конфлікту який наділяє участь важливим конструктивним впливом розглядаючи її як спосіб підтримки стабільності та джерело розвитку через інституціоналізовані конфлікти та критичний інтеграціонізм П. Сорокіна неомарксизм ліворадикальна соціологія який ставить під сумнів реальну роль участі вважаючи її елементом політичної бутафорії що створює лише видимість демократії.

В Україні моделі участі обумовлені специфікою політико-інституціонального контексту та політичної культури що сформувало три основні моделі електоральну протестну дискурсивну. Електоральна модель

залишається механізмом зміни влади хоча й ускладнена адміністративним ресурсом та патрон-клієнтальними зв'язками що гальмують демократизацію. Регіональні інтереси домінують в електоральному виборі відображаючи боротьбу за політичний статус територій. Можливість електорального протесту є шансом для громадян висловити невдоволення. Протестна модель активізується коли інститути неефективні а влада використовує мобілізаційні практики. Становлення протестної моделі пов'язане з функціонуванням опозиції але позиція ігнорування з боку влади стримує розвиток конвенційного протесту. Дискурсивна модель що передбачає відкрите обговорення політичних проблем перебуває на стадії формування громадяни ще не повною мірою використовують комунікативні практики для участі у формуванні політики. Розвиток цифрових технологій відкриває нові перспективи для електронної участі та електронної демократії пропонуючи інструменти для інформування консультацій та безпосередньої участі громадян в управлінні через онлайн-простір. Це включає електронні петиції онлайн-опитування електронне голосування та дискусійні форуми а також мобілізаційний потенціал соціальних мереж для формування горизонтальних зв'язків та громадянської активності.

Висновки до розділу 2

За підсумками другого розділу можна констатувати, що сучасний стан політичної участі громадян, не дивлячись на розширення спектру форм залучення до політичного життя, зберігається нерівномірність активності різних соціальних груп, яка зумовлена як соціально-економічними чинниками, так і рівнем політичної компетентності, доступом до ресурсів та довірою до інституцій, і саме ці фактори визначають, чи буде участь громадян

конвенційною, тобто такою, що відповідає правовим нормам, чи неконвенційною, яка часто набуває протестного характеру у відповідь на неефективність традиційних каналів впливу.

Не можна не підкреслити, що популістські настрої, які поширюються у суспільстві, здатні мобілізувати громадян через апеляцію до почуття ідентичності, морального обурення та емоцій, і це, з одного боку, знижує бар'єри для участі груп із нижчим соціально-економічним статусом, а з іншого – може призводити до розмивання відповідальності та зростання політичної поляризації. Щодо українського контексту то тут особливістю є те, що рівень реальної залученості населення до їхньої діяльності залишається низьким, а значна частина організацій функціонує як «псевдогромадськість», і саме це підриває довіру до справжніх громадських ініціатив і обмежує вплив громадянського суспільства на політичні процеси. Протестна активність свідчить ні про що інше, як про наявність значного потенціалу для мобілізації громадян у періоди політичних криз, але реалізація права на мирні зібрання стикається з низкою проблем, серед яких відсутність чіткого законодавчого врегулювання та практика обмежень з боку органів влади. Загалом ситуація наступна: потрібно кардинально реформувати цю сферу і формувати нову культури громадянськості, що буде базуватися на активній участі і контролі над владою, це є фундаментом для демократизації країни.

ВИСНОВКИ

Отже, в роботі були поставлені наступні завдання: здійснити аналіз основних теоретичних підходів до визначення сутності, форм, рівнів і типів політичної участі, розкрити функції політичної участі у забезпеченні демократичного розвитку суспільства, дослідити сучасний стан політичної участі громадян в Україні, проаналізувати динаміку електоральної активності, рівень залучення до діяльності політичних партій, громадських організацій, протестних рухів, визначити основні проблеми та бар'єри політичної участі, окреслити перспективи посилення політичної участі громадян у демократичних процесах, з урахуванням впливу цифрових технологій, розвитку громадянського суспільства, трансформації політичної культури та свідомості.

Щодо виконання завдання здійснити аналіз основних теоретичних підходів до визначення сутності, форм, рівнів і типів політичної участі, у роботі було здійснено всебічний розгляд наукових концепцій, які розкривають багатогранність політичної участі як суспільно-політичного явища. Було проаналізовано широкий спектр класифікацій політичної участі, що виходять за межі традиційного поділу на конвенційну та неконвенційну, охоплюючи також дихотомії автономна – мобілізована, індивідуальна – колективна, формальна – неформальна, кожна з яких детально характеризує специфічні аспекти мотивації, механізмів та потенційних наслідків залучення громадян до політичного життя. В рамках дослідження було систематизовано різноманітні рівні політичної активності, починаючи від політичної апатії та лояльності, і закінчуючи громадянською та організаційною участю, включно з таким її вищим проявом, як належність до політичної еліти, що дозволило глибше зрозуміти динаміку та ієрархію політичної поведінки. Було детально досліджено основні теоретичні підходи, що пояснюють детермінанти та

причини політичної участі, зокрема теорію раціонального вибору, яка акцентує на прагненні індивіда до максимізації результату з мінімальними витратами, мічиганську модель, що підкреслює роль партійної ідентифікації, психологічну школу, яка зосереджується на мотивах та установках особистості, та інституціональний підхід, який аналізує вплив можливостей, наданих політичною системою.

Стосовно завдання розкрити функції політичної участі у забезпеченні демократичного розвитку суспільства, в дослідженні знайшло своє детальне висвітлення виконання політичною участю низки ключових функцій, які є невід'ємними для сталого функціонування та прогресу демократичних систем. Було розкрито такі фундаментальні функції, як сприяння активному громадянству, що передбачає не лише реалізацію громадянами своїх політичних прав, а й усвідомлення ними громадянських обов'язків перед суспільством та активне формування суспільних потреб; легітимація влади, що досягається через участь громадян у виборчих процесах та громадських обговореннях, забезпечуючи таким чином стабільність політичної системи та довіру до владних інститутів, формування громадської думки, яке відбувається через обмін ідеями, стимулювання публічних дискусій та артикуляцію суспільних пріоритетів, та політична соціалізація громадян, що сприяє розвитку їхніх соціальних навичок, аналітичного мислення, етичних цінностей та відповідального ставлення до політичного життя. В роботі проаналізовано роль політичної участі в контексті різноманітних моделей демократії, включаючи пряму, представницьку та партисипативну, особливо наголошуючи на значенні широкого та всебічного залучення громадян до процесу прийняття рішень на всіх його етапах.

Щодо завдання дослідити сучасний стан політичної участі громадян в Україні, проаналізувати динаміку електоральної активності, рівень залучення до діяльності політичних партій, громадських організацій, протестних рухів, в

роботі здійснено глибокий аналіз специфічних тенденцій, проявів та проблем політичної участі, характерних для сучасного українського політичного простору. Детально проаналізовано динаміку електоральної активності на президентських, парламентських та місцевих виборах, виявлено стійку тенденцію до її поступового зниження, а також визначено комплекс факторів, що впливають на цей процес, включаючи зовнішню військову агресію, окупацію територій та недосконалість виборчого законодавства стосовно реалізації прав внутрішньо переміщених осіб. Ретельно досліджено низький рівень партійної активності та формального членства в політичних партіях, зумовлений високим ступенем суспільної недовіри до партійних структур, їхньою фінансовою залежністю від олігархічних кланів, сприйняттям як переважно лідерських проектів та недоліками функціонування партійної системи загалом. Наступним було проаналізовано стан та особливості участі громадян у діяльності громадських організацій та профспілок, відзначивши формальне зростання кількості зареєстрованих об'єднань при одночасно низькому рівні реальної залученості населення, прагматичній мотивації участі та існуванні проблеми так званої псевдогромадськості. Було підкреслено дослідження значного протестного потенціалу українського суспільства, його циклічного характеру, зв'язку з електоральними процесами та проблемам практичної реалізації права на мирні зібрання, зумовленим відсутністю чіткого законодавчого врегулювання та практикою обмежень з боку органів влади. Розглянуто трансформацію моделей політичної участі серед молоді, зокрема зростання активності у нових, альтернативних та часто онлайн-формах.

Стосовно завдання визначити основні проблеми та бар'єри політичної участі, в дослідженні, на основі аналізу сучасного стану політичної активності в Україні, було інтегровано виявлення та систематизацію ключових проблем, що суттєво стримують повноцінну участь громадян у політичному

житті. До таких фундаментальних бар'єрів віднесено низький рівень суб'єктивної політичної ефективності, тобто відсутність у значної частини громадян відчуття власної спроможності реально впливати на владні рішення та політичні процеси; поширений брак інтересу до політики та недостатній рівень політичної компетентності для усвідомленої участі; критично високий рівень недовіри до державних інститутів, політичних партій, громадських об'єднань та політичної системи загалом; відсутність стійких та глибоко вкорінених традицій активної громадянської участі, посилену розчаруванням від негативного попереднього досвіду взаємодії з політичною системою; а також збереження у суспільній свідомості патерналістських очікувань від держави, що гальмує формування активної та відповідальної громадянської позиції. Крім базових проблем, було виявлено та охарактеризовано специфічні інституційні та процедурні недоліки функціонування окремих каналів політичної участі: непрозорість фінансування політичних партій, практика використання адміністративного ресурсу під час виборчих кампаній, а також недосконалість законодавчого забезпечення у сфері мирних зібрань та діяльності громадських організацій.

Щодо завдання окреслити перспективи посилення політичної участі громадян у демократичних процесах, з урахуванням впливу цифрових технологій, розвитку громадянського суспільства, трансформації політичної культури та свідомості, в роботі було визначено та обґрунтовано ключові напрями, які потенційно сприятимуть активізації та підвищенню ефективності участі громадян у демократичних перетвореннях. Обґрунтовано, що стратегічні перспективи посилення політичної участі нерозривно пов'язані з послідовним розвитком інститутів громадянського суспільства, зокрема через підвищення ролі та впливовості незалежних громадських об'єднань, експертних спільнот та аналітичних центрів. Наголошено на фундаментальній важливості трансформації політичної культури та політичної свідомості

громадян, що передбачає поступовий перехід від пасивних патерналістських очікувань до усвідомлення власної відповідальності за суспільні процеси та формування культури активного, інформованого та відповідального громадянства, що набуває особливої актуальності в умовах війни та необхідності здійснення глибоких модернізаційних перетворень. Було проаналізовано перспективи еволюції та вдосконалення трьох основних моделей політичної участі, характерних для України – електоральної, через підвищення прозорості та чесності виборчого процесу, а також рівня усвідомленості електорального вибору, протестної, через забезпечення реального права на мирний протест та формування інститутів конструктивної політичної опозиції та дискурсивної, через створення ефективних майданчиків для публічного обговорення суспільно значущих питань та поширення сучасних комунікативних практик. Особливу увагу приділено аналізу впливу цифрових технологій на політичну участь, відзначивши значний потенціал інструментів електронної демократії, якими є: електронні петиції, онлайн-опитування, електронні консультації, інструменти інформування та мобілізаційний потенціал соціальних мереж для розширення каналів політичної комунікації, залучення нових соціальних груп, зокрема молоді, та сприяння самоорганізації громадян. Було вказано і на потенційні ризики, пов'язані з використанням цифрових технологій, такі як поширення дезінформації, маніпулятивних практик та формування ехо-камер.

В ході цієї роботи я відкрила для себе, що політична участь є надзвичайно складним, динамічним та багатоаспектним феноменом, який неможливо звести до однозначних визначень чи універсальних моделей. Я усвідомила, що теоретичне осмислення та практичний аналіз політичної участі, особливо в умовах трансформаційних суспільств, таких як українське, вимагають врахування унікального переплетіння історичних, соціокультурних, економічних та інституційних чинників. Новим для мене

стало розуміння глибинних суперечностей, що характеризують політичну участь в Україні: між формальним зростанням інститутів громадянського суспільства та низьким рівнем реальної залученості громадян; між високим протестним потенціалом та обмеженою ефективністю неконвенційних форм впливу, між декларуванням важливості партисипативних практик та збереженням патерналістських настроїв і недовіри до політичних інститутів. Я глибше зрозуміла амбівалентну роль цифрових технологій, які відкривають безпрецедентні можливості для мобілізації та прямої участі та створюють нові виклики, пов'язані з поширенням маніпуляцій та дезінформації. Комплексне вивчення цих аспектів дозволило мені сформулювати більш нюансоване бачення як теоретичних основ політичної участі, так і специфіки її проявів та перспектив розвитку в сучасному світі, зокрема в Україні, що перебуває в умовах кардинальних суспільно-політичних змін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- 1 Аткинсон В., Апплгейт М., Палагнюк О., Кривінчук Ю., Дайер Ж. Інтерсекційне оцінювання політичної та електоральної участі в Україні. Міжнародна фундація виборчих систем (IFES), 2020. 61 с.
- 2 Бакланова Н. М., Букач В. М. Політична участь у різних культурах як наукова та нормативна проблема // Політикус. 2021. Вип. 5. С. 81–88.
- 3 Безрук О. О. Політична участь як чинник політичної мобілізації: теоретичний аспект / О. О. Безрук // Сучасне суспільство. – 2017. – Вип. 1. – С. 16-24.
- 4 Безрук О. О. (2017). ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ ЯК ЧИННИК ПОЛІТИЧНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ. Сучасне Суспільство: Політичні Науки, Соціологічні Науки, Культурологічні Науки, 1(13), 16–24. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.580222>
- 5 Ващенко А. С. Моделі взаємодії громадянського та політичного суспільства: теоретико-концептуальний аспект. Політичне життя. 2019. № 4. С. 4–9.
- 6 Венгер О., Постол О. Формування політичної свідомості в умовах повномасштабної російсько-української війни. Humanities studies. 2023. Вип. 16 (93). С. 95–102.
- 7 Воронянський О. В., Кулішенко Т. Ю., Скубій І. В. Політологія : підручник. Харків : ХНТУСГ, 2017. 180 с.
- 8 Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку : монографія / Г. Ю. Васильєв, В. Д. Воднік, О. В. Волянська та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2013. 536 с.

- 9 Єфтені Н. М. Особливості формування політичної свідомості. Політичне життя. 2019. № 4. С. 66–70.
- 10 Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні : монографія / Г. І. Зеленько та ін. ; за наук. ред. Г. І. Зеленько ; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2021. 416 с.
- 11 Ключенко Е. О. Політична участь і демократія: основні проблеми міжнародного характеру / Е. О. Ключенко // Гілея: науковий вісник. – 2018. – Вип. 137. – С. 326-331. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_137_84
- 12 Климончук В. Й. Політична участь громадян України як вияв антропологічного виміру свободи / В. Й. Климончук // Політичний менеджмент. – 2013. – № 4 – С. 80–91. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/klymonchuk_politychna.pdf
- 13 Климончук В. Й. Політична участь громадян України як вияв антропологічного виміру свободи // Політичний менеджмент. 2013. № 4–5. С. 72–80.
- 14 Кіндрат Л. Р. Концептуальні засади та сутнісні характеристики демократії участі / Л. Р. Кіндрат // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління. – 2017. – № 1. – С. 13-20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2017_1_4
- 15 Косілова О. І. Політична участь як форма реалізації політичних прав: теоретико-правовий дискурс // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2021. № 2 (50). С. 127–133.

- 16 Косілова О. І. Політична участь як форма реалізації політичних прав: теоретико-правовий дискурс. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2021. Вип. 2 (50). С. 127–132.
- 17 Косілова О. І. Політична участь як форма реалізації політичних прав: теоретико-правовий дискурс. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2021. Вип. 2 (50). С. 127–133.
- 18 Крижанівська В. Політична участь та мотивація до неї: евристичний потенціал соціологічних концепцій Донателли Делла Порти і Дрю Халфмана (порівняльна характеристика). Український соціологічний журнал. 2019. Вип. 22. С. 36–51.
- 19 Кузнецов А. О., Ігнатенко Л. Ю. Партисипативна демократія: історичні нариси / А. О. Кузнецов, Л. Ю. Ігнатенко // Теорія та практика державного управління. – 2010. – Вип. 4. – С. 95-100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2010_4_16
- 20 Кулеба О. Політична участь: суть, різновиди та особливості / О. Кулеба // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Зб. наук. пр. – Львів, 2008. – Вип. 22 — С. 65-69. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/25743>
- 21 Кулеба О. Політична участь: суть, різновиди та особливості. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2010. Вип. 22. С. 65–70.
- 22 Мадіссон В. В., Кадлубович Т. І., Черняк Д. С., Пархоменко Н. В. Політична система сучасного суспільства : навчальний посібник / [В. В. Мадіссон, Т. І. Кадлубович, Д. С. Черняк, Н. В. Пархоменко] – К. : КНУТД, 2015. – 229 с.

- 23 Мазур Г. О. Політична участь в Україні: сучасна характеристика і тенденції реалізації. Грані. 2014. № 5 (109). С. 177–181.
- 24 Матвієнків С. Трансформація політичної свідомості в умовах становлення демократії в Україні : монографія. Івано-Франківськ : НАІР, 2018. 252 с.
- 25 Махно Ю. ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ: СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ТА ФУНКЦІЇ // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія. – 2024. – № 17. URL: <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-17-17>
- 26 Махно Ю. Політична участь: сутність поняття та функції // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія. 2024. Вип. 17. С. 132–137.
- 27 Мордовець М. В. Громадянська активність в Україні: динаміка та основні форми // Актуальні проблеми політики. 2014. Вип. 53. С. 241–252.
- 28 Нагорна В. О. Форми електронної політичної участі громадян. ΛΟΓΟΣ. Ricerche scientifiche e metodi della loro realizzazione: esperienza mondiale e realtà domestiche. Bologna, 15 листоп. 2024 р. С. 245–250.
- 29 Печенюк Д. О. Поняття політичної участі в контексті теорії сильної демократії Б. Барбера / Д. О. Печенюк // Гуманітарні студії. – 2014. – Вип. 30. – С. 138-146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gums_2014_21_20
- 31 Пивоваров Ю. Чинники суспільно-політичної активності громадян України в дискурсі „розкол/розмежування”. Політичний менеджмент. 2009. № 4. С. 61–66.
- 32 Політична участь як форма реалізації політичних прав: теоретико-правовий дискурс. Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право2021, № 2(50) С.127-133. URL: <http://www.socio-journal.kpi.kiev.ua/archive/2021/2/23.pdf>

- 33 Політична участь молоді сучасної України: психологічні чинники активізації: монографія / за наук. ред. Л. О. Кияшко. Київ : Міленіум, 2014. 216 с.
- 34 Політичне життя. 2021. № 1. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. 158 с.
- 35 Політологія : навчальний посібник / Г. П. Щедрова, Ф. В. Барановський, О. В. Карчевська та ін. Луганськ, 2011. 304 с.
- 36 Потіха А. Л. Інформаційно-аналітичний ресурс засобів масової комунікації політичних партій України (1990-2010-ті рр.) : монографія. Київ, 2023. 192 с.
- 37 Ротар Н. Політична участь громадян України в умовах е-демократизації. Політичний менеджмент. 2006. № 2. С. 78–92.
- 38 Ротар Н. Політична участь громадян України у модернізаційних процесах сучасності як відображення особливостей взаємовідносин в системі влада – суспільство. EASTERN REVIEW. 2012. Т. 1. С. 103–114.
- 39 Слюсаревський М. Політична участь як особливий „зріз” політичної поведінки. Політичний менеджмент. 2009. № 5. С. 8–18.
- 40 Слюсаревський, М. Політична участь як особливий «зріз» політичної поведінки [Текст] / М. Слюсаревський // Політичний менеджмент. – 2009. – № 5. – С. 8-17. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/sliusarevskiy_politychna.pdf
- 41 Смолянук В. Ф., Бульбенюк С. С., Манелюк Ю. М. та ін. Політичні технології в сучасних владних процесах : навчальний посібник / В. Ф. Смолянук, С. С. Бульбенюк, Ю. М. Манелюк та ін. Київ : КНЕУ, 2021. 328 с.

- 42 Формування навичок ефективної політичної участі молоді: технології психологічного супроводу : монографія / за наук. ред. Л. О. Кияшко. Київ : Міленіум, 2014. 314 с.
- 43 Ханстантинов В. О. Політичні інститути і процеси : курс лекцій. Миколаїв: МНАУ, 2017. 144 с.
- 44 Ханстантинов В. О. Політичні інститути і процеси : курс лекцій. Миколаїв : МНАУ, 2017. 144 с.
- 45 Шайгородський Ю. Ж. Політична участь як чинник формування громадської думки та поведінкових моделей громадян. Політична система України: конституційна модель та політичні практики: монографія. Київ: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. С. 400-445. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737096/>
- 46 Шайгородський Ю. Ж. Політична культура як чинник розвитку демократичного політичного режиму в Україні. Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні : монографія / Г. І. Зеленько та ін. ; за наук. ред. Г. І. Зеленько ; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2021. С. 304–351.
- 47 Янченко А. О. Форми політичної участі: аналітичні підходи до картування партисипації громадян. Політикус. 2021. Вип. 3. С. 96–101.
- 48 Anduiza E., Guinjoan M., Rico G. Populism, participation, and political equality // European Political Science Review. 2019. Vol. 11, Issue 1. P. 109–124.
- 49 Arnstein, S. (1969.) A ladder of citizen participation. Journal of the American Planning Association, 35(4), 216–224.

- 50 Political Participation and EU Citizenship: Perceptions and Behaviours of Young People : Evidence from Eurobarometer surveys / Education, Audiovisual and Culture Executive Agency (EACEA). Brussels : EACEA, 2013.
- 51 Prats M., Meunier A. Political efficacy and participation: An empirical analysis in European countries. OECD. (OECD Working Papers on Public Governance No. 46).
- 52 Raveau M. P., Couyoumdjian J. P., Fuentes-Bravo C., Rodriguez-Sickert C., Candia C. Citizens at the forefront of the constitutional debate: Participation determinants and emergent content in Chile. 2 June 2020.
- 53 Teorell J. Political participation and three theories of democracy: A research inventory and agenda. *European Journal of Political Research*. 2006. T. 45. C. 787–810.
- 54 Vráblíková K. Politická participace – koncepty a teorie. *Politologický časopis / Czech journal of political science*. 2008. № 4. C. 366–382.

АНОТАЦІЯ

Семиборода К. В. Теоретичні основи політичної участі громадян (бакалаврська робота). Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2025. 61 с. (рукопис).

Кваліфікаційна робота присвячена комплексному дослідженню теоретичних засад, сучасного стану та перспектив розвитку політичної участі громадян. Розкрито сутність, форми та рівні політичної участі як ключового чинника демократичного розвитку суспільства. Проаналізовано функції участі, зокрема як інструменту легітимації влади, формування громадянської думки та соціалізації особистості. Особливу увагу приділено специфіці політичної участі в Україні, динаміці електоральної активності, участі молоді, впливу цифрових технологій і формуванню нових каналів політичної комунікації. Визначено бар'єри участі та надано рекомендації щодо її посилення в умовах демократичної трансформації.

Ключові слова: політична участь, демократія, політична активність, громадянське суспільство, політична культура, цифрова участь.

ANNOTATION

Semyboroda K. V. Theoretical Foundations of Citizens' Political Participation (Bachelor's Work). Kharkiv: Kharkiv National University named after V. N. Karazin, 2025. 61 p. (manuscript).

The qualifying bachelor's work is devoted to a comprehensive study of the theoretical foundations, current state, and prospects for the development of citizens' political participation. The essence, forms, and levels of participation are explored as key components of democratic development. The study analyzes the functions of political participation, including legitimacy of power, public opinion formation, and citizen socialization. Particular attention is paid to the Ukrainian context, electoral dynamics, youth involvement, the influence of digital technologies, and the emergence of new political communication channels. Barriers to participation are identified, and recommendations are provided to enhance engagement under democratic transformation.

Keywords: political participation, democracy, political activity, civil society, political culture, digital engagement.

ВІДГУК

наукового керівника на кваліфікаційну роботу бакалавра «Теоретичні основи політичної участі громадян» Семибороди Катерини Вячеславівни, здобувачки наукового ступеня бакалавра зі спеціальності 052 «Політологія»

Кваліфікаційну роботу бакалавра Семибороди Катерини Вячеславівни присвячено дослідженню теоретичних основ політичної участі громадян. Зміни, що впливають на трансформацію механізмів залучення громадян до сучасного політичного процесу (а саме: електронне врядування, соціальні мережі, електронні петиції, цифрове голосування, тощо), надають зазначеному дослідженню актуальності. Фактично мова йде про те, що політична участь в недалекому майбутньому залежатиме від того, наскільки ефективно суспільство і державний апарат зможуть адаптуватися до нових технологій і забезпечити участь громадян на всіх рівнях політичного життя.

Метою кваліфікаційної роботи був аналіз теоретичних основ політичної участі громадян, виявлення сучасних тенденцій її розвитку, визначення основних проблем, що впливають на рівень політичної активності громадян.

У роботі було успішно виконано такі завдання:

- проаналізовано основні теоретичні підходи до визначення сутності, форм, рівнів і типів політичної участі;
- розкрито функції політичної участі у забезпеченні демократичного розвитку суспільства;
- досліджено поточний стан політичної участі громадян в Україні, проаналізовано динаміку електоральної активності, рівень залучення до діяльності політичних партій, громадських організацій, протестних рухів;
- визначено основні проблеми політичної участі (як в Україні, так і у світі);
- з урахуванням впливу цифрових технологій, розвитку громадянського суспільства, трансформації політичної культури та свідомості окреслено перспективи посилення політичної участі громадян у демократичних процесах.

В роботі використано доволі значний, як для кваліфікаційної роботи бакалавра, об'єм наукових джерел – загалом 53 найменування. Основні положення наукової новизни дослідження пройшли апробацію у науковій статті: Баталов О.А., Семиборода К.В. Політична участь: від античності до сучасності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. 2024. Випуск 46. С. 88–94. URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/26340/23532>.

Також зазначена кваліфікаційна робота успішно пройшла перевірку на плагіат, отримавши відмінні показники (КП1 – 4,44%, КП2 – 0,52%).

До несуттєвих недоліків роботи можна віднести те, що в дослідженні можна було приділити більше уваги дослідженню відмінностей політичної та громадянської участі, а також еволюції політичної участі від найдавніших

часів до сучасності. Однак це може стати підставою для подальших досліджень.

Безумовною перевагою кваліфікаційної роботи бакалавра Семибороди Катерини Вячеславівни є те, що дослідження повною мірою розкриває тему кваліфікаційної роботи. Структура роботи, що складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків та списку літератури, послідовно розкриває проблематику політичної участі громадян.

Можна зробити висновок, що мету кваліфікаційної роботи було досягнуто, а проблематику розкрито повною мірою. Відповідно, робота є оригінальним і закінченим науковим дослідженням. Семиборода К.В. демонструє глибоке розуміння проблематики і здатність аналізувати політичну участь в сучасному світі. Зазначену проблематику, за бажанням автора, цілком можна продовжити досліджувати у магістратурі.

Отже, як науковий керівник, я вважаю, що робота Семибороди Катерини Вячеславівни заслуговує на відмінну оцінку, а здобувачка – на присудження наукового ступеня бакалавра зі спеціальності 052 «Політологія».

Науковий керівник
кандидат філософських наук,
доцент кафедри політології
філософського факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна

О.А. Баталов

РЕЦЕНЗІЯ
на кваліфікаційну роботу бакалавра
здобувача вищої освіти 4-го курсу групи ОП-41 денної форми навчання
спеціальності 052 – «Політологія» освітньо-професійної програми
«Політичні технології та аналіз політики»
філософського факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
Семибороди Катерини Вячеславівни
на тему: «Теоретичні основи політичної участі громадян»

Актуальність теми кваліфікаційної роботи Семибороди Катерини Вячеславівни зумовлена глибинними трансформаціями сучасного політичного простору під впливом цифровізації, посиленням громадянської активності а також поточними кризовими проявами в політичній системі. Все це підкреслює необхідність наукового аналізу форм, рівнів і механізмів політичної участі.

Кваліфікаційна складається зі вступу, двох змістовних розділів з підрозділами, висновків до кожного розділу, загальних висновків і списку використаних джерел. Така побудова роботи цілком відповідає вимогам до таких кваліфікаційних робіт, поставленій меті та завданням дослідження.

У першому розділі «Теоретичні основи політичної участі громадян» авторка розглядає різноманітні підходи до визначення політичної участі, надає класифікацію її форм (конвенційна, неконвенційна, індивідуальна, колективна, формальна, неформальна), а також аналізує ключові функції політичної участі, як чинника демократичного розвитку. Робота відзначається достатньо широким теоретичним підґрунтям і глибоким аналізом наукових джерел.

У другому розділі «Аналіз особливостей та перспектив розвитку політичної участі громадян» проведено актуальний аналіз стану політичної активності в Україні, зокрема, акцентовано увагу на електоральній, протестній та цифровій участі. Авторка демонструє розуміння особливостей політичної культури українського суспільства, особливостей впливу цифрових технологій на політичну мобілізацію громадян, а також окреслює перспективи розвитку участі в демократичних (і не тільки) суспільствах і режимах.

Недоліком роботи (що, однак, має несуттєвий характер), може бути доцільність використання в тексті дослідження таких методів систематизації інформації, як таблиці, графіки, діаграми, тощо (можливо, у формі додатків).

Серед переваг роботи варто відзначити високий рівень наукової зрілості роботи, глибину опрацювання джерельної бази, застосування системного, інституціонального, соціокультурного підходів та належний академічний стиль викладу. Деякі тези наукової новизни роботи було апробовано у науковій публікації у фаховому виданні.

Отже, кваліфікаційна робота бакалавра Семибороди Катерини Вячеславівни «Теоретичні основи політичної участі громадян» є змістовною,

логічно структурованою та актуальною з точки зору сучасної політичної науки. Робота відповідає вимогам до бакалаврських досліджень.

Таким чином, робота заслуговує на оцінку «відмінно», а її авторка – на присвоєння кваліфікації бакалавра з політології.

Рецензент:

кандидат філософських наук,
професор кафедри філософії
Харківського національного
університету радіоелектроніки _____

(Підпис)

Тіхонова Л.А.
(прізвище та ініціали)